

Κεφάλαιο 3

Η πολιτισμική διάσταση της μετάφρασης

Σύνοψη

Το κεφάλαιο 3 εστιάζει στην πολιτισμική διάσταση της μετάφρασης. Στη σύγχρονη μεταφρασεολογία, η μετάφραση γίνεται αντιληπτή ως πολιτισμική διαμεσολάβηση, μια διαπίστωση η οποία φανερώνει ότι, εκτός από το πλαίσιο των γλωσσικών πτυχών του, το μεταφραστικό φαινόμενο εξετάζεται στο ευρύ πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής και πρόσληψής του, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη μια σειρά άλλων παραγόντων. Στην πρώτη ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζονται εν συντομία οι βασικές έννοιες που θα επιτρέψουν την πληρέστερη κατανόηση της πολιτισμικής διάστασης της μετάφρασης, καθώς και οι σημαντικότερες ιστορικά θεωρητικές προσεγγίσεις που εντάσσονται στην πολιτισμική διάσταση. Ακολουθεί λεπτομερής ανάλυση των θεωρητικών, καθώς και των μεθοδολογικών πτυχών της πολιτισμικής διάστασης (δεύτερη ενότητα), και το κεφάλαιο συμπληρώνεται με σχετικά παραδείγματα και ασκήσεις (θεωρητικές και πρακτικές).

Προαπαιτούμενη γνώση

Το Κεφάλαιο 1 και το Κεφάλαιο 2 του παρόντος συγγράμματος.

3.1. Εννοιολογικές και ιστορικές πτυχές της πολιτισμικής διάστασης

Ο όρος *πολιτισμική διάσταση* της μετάφρασης υποδηλώνει πως ένα από τα πιθανά πρίσματα εξέτασης του μεταφραστικού φαινομένου είναι και η ανάλυση του ευρέος πολιτισμικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο πραγματώνεται ένα μεταφραστικό γεγονός. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να καταστήσουμε ευθύς εξαρχής σαφές ότι το ευρύ αυτό πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει τόσο τις πολιτισμικές συνθήκες παραγωγής και πρόσληψης ενός κειμένου σε μία γλώσσα όσο και τις πολιτισμικές συνθήκες πρόσληψής του σε μια άλλη γλώσσα, αποτελεί μαζί με τη γλωσσολογική προσέγγιση τα πλέον *απαραίτητα* πρίσματα εξέτασης του μεταφραστικού φαινομένου, καθώς κάθε μεταφραστική πρόκληση και κάθε πρόβλημα επαναδιατύπωσης είναι στην πραγματικότητα προβλήματα «αναμέτρησης» μεταξύ γλωσσών και πολιτισμών.

Στη σύγχρονη μεταφρασεολογία, άλλωστε, η μετάφραση (αλλά και η διερμηνεία) γίνεται αντιληπτή όχι πλέον απλώς ως *γλωσσική διαμεσολάβηση* αλλά ως διαμεσολάβηση μεταξύ πολιτισμών ή **πολιτισμική** διαμεσολάβηση. Αν και σήμερα είναι σχεδόν αυτονόητη, η διαπίστωση αυτή δεν αποτελούσε ανέκαθεν βασικό στοιχείο εξέτασης της μεταφραστικής διαδικασίας. Στα πρώιμα μεταφρασεολογικά έργα της περιόδου μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η σημασία της πολιτισμικής διάστασης της μετάφρασης τονιζόταν μεν, αλλά δεν είχε ακόμα τύχει συστηματικής εξέτασης ως προς τις περίπλοκες πτυχές της και τους τρόπους με τους οποίους επηρεάζει την πρόσληψη ενός πρωτότυπου κειμένου και την επαναδιατύπωσή του στη γλώσσα-στόχο. Η πολιτισμική διάσταση της μετάφρασης διερευνήθηκε συστηματικά κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και μετά, αρχικά με τις θεωρίες του *λειτουργισμού* και έπειτα με τη θεωρητική κίνηση που έμεινε γνωστή ως «*πολιτισμική στροφή*» (*cultural turn*), για να συνεχίσει αργότερα ως διερεύνηση μέσω των μεταποικιακών θεωριών και της αποκαλούμενης μεταμοντέρνας θεωρίας. Τα νέα στοιχεία των θεωριών αυτών μπορούν να συνοψισθούν στο ότι:

- το κείμενο αντιμετωπίζεται ως επικοινωνιακή μονάδα,
- λαμβάνεται υπόψη το ευρύτερο συγκεκριμένο παραγωγής και πρόσληψης κειμένων από διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες (*ετερότητα*),
- άρχισαν πλέον να εξετάζονται οι *ηθικές πτυχές* της διαμεσολάβησης,
- επανεξετάζεται ο ίδιος ο *ρόλος των μεταφραστών*.

Τούτο είχε σημαντικές επιπτώσεις και στην ανάπτυξη μεθοδολογιών για όλες τις δομικές διαστάσεις ενός κειμένου, και πιο συγκεκριμένα για τη λεγόμενη κειμενική **μικροδομή** (λέξεις και εκφωνήματα) και **μακροδομή** (το κείμενο ως σύνολο).

Ένα ακόμα στοιχείο που επιβάλλεται να αποσαφηνιστεί εξαρχής αφορά στο είδος των κειμένων. Μια δυστυχώς ευρέως διαδεδομένη παρανόηση είναι ότι τα πολιτισμικά μεταφραστικά προβλήματα απαντώνται μόνο στη *λογοτεχνική μετάφραση*. Αντιθέτως, τα λεγόμενα «τεχνικά» ή «πρακτικά» κείμενα, αυτά δηλαδή που

εμπεριέχουν ορολογία ή καθημερινή γλώσσα, και στα οποία συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων τα νομικά, οικονομικά και τεχνολογικά κείμενα ή οι ειδήσεις και οι συνταγές μαγειρικής, θεωρούνται πως δεν εμφανίζουν πολιτισμικά προβλήματα και προκλήσεις. Η λανθασμένη αυτή αντίληψη οφείλεται κυρίως σε μια εξίσου λανθασμένη αντίληψη περί της έννοιας του πολιτισμού και των πολιτισμικών στοιχείων γενικά, η οποία θα αναλυθεί εκτενέστερα παρακάτω. Οφείλεται όμως και στο γεγονός ότι η υψηλή περιεκτικότητα των τεχνικών/πρακτικών κειμένων σε εξειδικευμένη ορολογία στρέφει συχνά την προσοχή των μεταφραστριών και μεταφραστών κυρίως στην αντιμετώπιση των ορολογικών προκλήσεων και λιγότερο στα πολιτισμικά προβλήματα, από τα οποία μάλιστα προκύπτουν εν πολλοίς και τα ορολογικά προβλήματα. Για παράδειγμα, η μετάφραση νομικών κειμένων και νομοθεσίας αποκαλύπτει εύγλωττα πως οι τεχνικές διαφορές και η έλλειψη ισοδυναμίας μεταξύ όρων οφείλονται κατά κύριο λόγο στη διαφορετική δομή των ιστορικά και πολιτικά πλαισιωμένων νομικών συστημάτων των διαφόρων χωρών, όπως συμβαίνει π.χ. μεταξύ Ελλάδας (που ακολουθεί το *ηπειρωτικό δίκαιο* [continental law], δηλαδή τη ρωμαϊκή παράδοση δικαίου) και Αγγλίας (που ακολουθεί το *κοινό δίκαιο* [common law], δηλαδή την αγγλοσαξονική παράδοση). Ομοίως, η δυσκολία μετάφρασης υλικών στις μαγειρικές συνταγές συχνά εξαρτάται περισσότερο από τις διατροφικές συνήθειες και τον γαστρονομικό πολιτισμό της κοινότητας που θα «υποδεχτεί» τη μετάφραση της συνταγής, και λιγότερο από την ύπαρξη (ή μη) λεξιλογικής ισοδυναμίας. Είναι, επομένως, σημαντικό να τονιστεί αφενός ότι η έννοια του πολιτισμού γίνεται αντιληπτή με ευρύ τρόπο και ότι δεν περιορίζεται στον αποκαλούμενο «υψηλό» πολιτισμό ή σε αυτό που αποκαλούμε *κουλτούρα*, αφετέρου ότι η πολιτισμική προσέγγιση στη μετάφραση εξετάζει όλα τα πιθανά κειμενικά είδη προς μετάφραση και όχι μόνο τα λογοτεχνικά ή ποιητικά κείμενα.

Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι οι πολιτισμικές προσεγγίσεις στη θεωρία της μετάφρασης αναπτύχθηκαν κατά κύριο λόγο με βάση τη λογοτεχνική μετάφραση, η οποία προσφέρει πολύ εύφορο έδαφος για την εφαρμογή τους. Ο κυριότερος λόγος εντοπίζεται στο ότι η μεταφρασεολογία είναι διεπιστημονικός τομέας και, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την ανάλυση πολιτισμικών στοιχείων, επηρεαζόταν ανέκαθεν κυρίως από τη *συγκριτική λογοτεχνία* και εν γένει από τη *λογοτεχνική θεωρία*, ιδιαίτερα μάλιστα ως προς τον τρόπο εξέλιξης και τις κατευθύνσεις που έλαβε η πολιτισμική προσέγγιση τις τελευταίες δεκαετίες. Τούτο δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν και πολιτισμικές προσεγγίσεις που προέρχονται από θεωρίες που επηρεάστηκαν κυρίως από τη γλωσσολογία, και πιο συγκεκριμένα από την ανάλυση του *γλωσσικού σημείου* και την *πραγματολογία*. Στις επόμενες υποενότητες θα γίνει λεπτομερέστερη αναφορά στους επιστημονικούς τομείς που πρόσφεραν τις θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις πάνω στις οποίες βασίστηκε η σύγχρονη μεταφρασεολογία, καθώς και στα είδη προβλημάτων και μεταφραστικών προκλήσεων στα οποία απευθύνεται κάθε επιστημονικός τομέας και προσέγγιση.

Στις εισαγωγικού χαρακτήρα υποενότητες που ακολουθούν, καταρχάς θα γίνει εκτενέστερη ανάλυση μερικών από τις σημαντικότερες έννοιες που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, έτσι ώστε να υπάρξουν οι προϋποθέσεις για την όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών πτυχών της πολιτισμικής προσέγγισης στη μετάφραση. Επίσης, θα γίνει μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση των σημαντικότερων πολιτισμικών προσεγγίσεων, με σκοπό να εξασφαλιστεί από την αρχή μια γενική, αλλά ολοκληρωμένη εικόνα της εξέλιξης της μεταφραστικής σκέψης σχετικά με τα πολιτισμικά στοιχεία και τα πολιτισμικά μεταφραστικά προβλήματα.

3.1.1. Εννοιολογικές διευκρινίσεις

Για την πληρέστερη κατανόηση της πολιτισμικής διάστασης της μετάφρασης είναι σημαντικό να υπάρξει μια εννοιολογική βάση πέρα από έναν απλό και σύντομο ορισμό. Με άλλα λόγια, στόχος της ενότητας αυτής δεν είναι να προσφέρει απλώς και μόνο έναν ορισμό για κάποιους όρους, αλλά να αναδείξει και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν οι όροι αυτοί. Λόγω του ότι η μεταφρασεολογία δεν είναι ακριβής επιστήμη, ώστε να επιτρέπει πάντοτε μετρήσιμα μεγέθη και μονοσήμαντες έννοιες, πολύ συχνά διαπιστώνονται διαφορές στον τρόπο με τον οποίο κάποιες έννοιες γίνονται αντιληπτές, ή συμβαίνει να υιοθετούνται παράλληλοι αλλά και προσωρινοί, μη παγιωμένοι ορισμοί για κάποιες άλλες έννοιες. Τούτο συμβαίνει ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις έννοιες που σχετίζονται με την πολιτισμική διάσταση της μετάφρασης.

Επομένως, είναι πιο χρήσιμο να δίνεται ένα ευρύτερο πλαίσιο για τις «δύστροπες» αυτές έννοιες, παρά ένας και μόνο ορισμός, ο οποίος εντέλει μπορεί να είναι προσωρινός ή μονόπλευρος. Άλλωστε, ο σκοπός ενός πανεπιστημιακού συγγράμματος δεν είναι η αντιπροσώπευση μιας μοναδικής άποψης αλλά η κατά το δυνατόν πολύπλευρη παρουσίαση και συζήτηση ενός αντικειμένου. Αυτοί είναι και οι λόγοι για τους

οποίους δεν επελέγη ως τίτλος για την παρούσα υποενότητα η λέξη «ορισμοί» αλλά η έκφραση «εννοιολογικές διευκρινίσεις».

3.1.1.1. Η έννοια του πολιτισμού

Ο όρος πολιτισμός αποτελεί ίσως έναν από τους πλέον σύνθετους και πολύσημους όρους των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Εμφανίστηκε στην ελληνική γλώσσα τον 19ο αι. από τον Αδαμάντιο Κοραή ως αντιστοίχιση της γαλλικής λέξης *civilisation* (> λατ. *civitas*) και προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη πόλις. Σε γενικές γραμμές, ο όρος *πολιτισμός* σημαίνει το σύνολο των πεποιθήσεων και τρόπων συμπεριφοράς μιας οργανωμένης ανθρώπινης κοινότητας (εξ ου και η σχέση με τη λέξη *πόλις*), καθώς και το σύνολο των πνευματικών και υλικών αγαθών, τα οποία η κοινότητα αυτή επινόησε, κατασκεύασε και αξιολογεί ως απαραίτητα για την ιστορική της επιβίωση. Παράλληλα όμως με τον όρο *πολιτισμός*, υπάρχει πλέον στην ελληνική γλώσσα (ως γλωσσικό δάνειο από τα Λατινικά –αλλά και άλλες ζωντανές– ευρωπαϊκές γλώσσες) και ο όρος *κουλτούρα* (*culture*, *Kultur* > λατ. *colere* = καλλιεργώ, φροντίζω, κοσμών, λατρεύω κ.ά., **βλ. και Oxford Latin Dictionary 1968, σελ. 345**). Αν και πολλοί θεωρούν τους όρους *πολιτισμός* και *κουλτούρα* σχεδόν συνώνυμους, είθισται με τον όρο *κουλτούρα* να εννοούμε μόνο την πνευματική καλλιέργεια και τα πνευματικά πολιτισμικά αγαθά (άρα ένα υποσύνολο του όρου *πολιτισμός*), όπως άλλωστε καθιέρωσε τη χρήση της λέξης ο Κικέρωνας (*cultura animi*, **βλ. και Niedermann 1941, σελ. 2**). Ενίοτε χρησιμοποιούμε σήμερα τον όρο αυτόν και με μια διάθεση ειρωνείας για τις περιπτώσεις εκείνες όπου γίνεται επιφανειακή επίδειξη καλλιέργειας, όπως συμβαίνει π.χ. με τη λέξη *κουλτουριάρης*.

Πώς όμως προέκυψαν δύο όροι στη χρήση της ελληνικής γλώσσας και τι τελικά σημαίνουν; Η σύγχυση προέρχεται από το γεγονός ότι στην ευρωπαϊκή γραμματεία του 18^{ου} και 19^{ου} αι. αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα και παράλληλα οι δύο όροι, με αποτέλεσμα να επηρεάσουν αναλόγως και τα ελληνικά γράμματα. Για να είμαστε ακριβείς, ο όρος *civilisation* εστιάστηκε, κατά την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, κυρίως στην κοινωνική και εθνογραφική διάσταση του πολιτισμού ως φαινομένου που εμφανίζεται υπό την προϋπόθεση της ύπαρξης οργανωμένου, και άρα όχι πρωτόγονου, κοινωνικού συνόλου, ενώ ο όρος *culture* εστιάστηκε κυρίως στη συμμετοχή του ατόμου στις πνευματικές και υλικές πτυχές του πολιτισμικού συνόλου στο οποίο θεωρεί ότι ανήκει, πτυχές οι οποίες ουσιαστικά διαχωρίζουν τα ανθρώπινα επιτεύγματα από τη φύση (βλ. και Hansen 1995). Χωρίς να χρειάζεται να επεκταθούμε περαιτέρω σε μακρές ιστορικές και ετυμολογικές αναλύσεις των όρων, μπορούμε συνοψίζοντας (βλ. και Πασχαλίδης 1999) να πούμε για τις ευρωπαϊκές γλώσσες ότι σήμερα οι όροι *culture* (Αγγλικά, Γαλλικά) και *Kultur* (Γερμανικά) είναι επικρατέστεροι ως οι πιο εξειδικευμένοι για την έκφραση του συνόλου των πεποιθήσεων, των τρόπων συμπεριφοράς και σκέψης, του μορφωτικού επιπέδου και της παιδείας μιας ανθρώπινης κοινότητας, ενώ οι όροι *civilisation* (αγγλικά, γαλλικά) και *Zivilisation* (γερμανικά) είναι επικρατέστεροι για την έκφραση του συνόλου των επιτευγμάτων και της υλικής και πνευματικής προόδου μιας ιστορικά και εθνογραφικά ορισμένης κοινότητας (ή και για την έκφραση μιας υπερεθνικής έννοιας του όρου, όπως την αντιλαμβάνεται π.χ. ο Γάλλος ανθρωπολόγος Lévi-Strauss 1958, 1962). Για παράδειγμα, στα αγγλικά γίνεται λόγος, π.χ. για *contemporary American culture* αλλά για *Maja civilization*.

Στην ελληνική γλώσσα οι όροι καταστάλαξαν κάπως διαφορετικά: ο όρος *πολιτισμός* καλύπτει σχεδόν ολοκληρωτικά και τους δύο αντίστοιχους ξενόγλωσσους όρους, ενώ ο όρος *κουλτούρα*, όπως προαναφέρθηκε, περιορίζεται στην πνευματική και καλλιτεχνική καλλιέργεια και παραγωγή. Επειδή οι επιστήμες οι οποίες κατά κύριο λόγο ασχολήθηκαν με το φαινόμενο του πολιτισμού και τον ορισμό του, δηλαδή οι επιστήμες της *ανθρωπολογίας*, της *εθνογραφίας*, της *κοινωνιολογίας* και της *συγκριτικής λογοτεχνίας*, αλλά και η θεωρητική ενασχόληση με αυτό που σήμερα αποκαλούμε *πολιτισμικές σπουδές*, ξεκίνησαν και αναπτύχθηκαν επί ευρωπαϊκού κυρίως εδάφους, ήταν επόμενο να εισρεύσουν στα ελληνικά γράμματα και οι δύο όροι μαζί με όλες τις εννοιολογικές περιπλοκές και διαφορές τους, οι οποίες δεν αποτελούν απλώς θεωρητικές διαμάχες, αλλά αντικατοπτρίζουν ουσιώδεις κοινωνικές και πνευματικές διαφορές μεταξύ των χωρών που χρησιμοποιούν τους δύο όρους, όπως εύστοχα σημειώνει ο Φίλιπς (2000, σελ. 126). Ωστόσο, το γεγονός ότι ο όρος *πολιτισμός* έχει σαφέστερα ευρύτερη διάχυση στην ελληνική γλώσσα και σκέψη, πιθανόν οφείλεται απλά στο ότι έτυχε να μεταφραστεί πρώτος (στην ελληνική) ο γαλλικός όρος *civilization* (και όχι ο όρος *culture*) ή ακόμα και στο γεγονός ότι έλκει τη σημασιολογική του καταγωγή από την αρχαιοελληνική λέξη *πόλις*, πράγμα που οδήγησε τους χρήστες της γλώσσας στο να τον

προτιμήσουν έναντι του λατινογενούς όρου κουλτούρα.¹ Μια τελευταία επισήμανση, πριν προχωρήσουμε στην εξέταση διαφόρων ορισμών της έννοιας του πολιτισμού, αφορά τη χρήση των επιθέτων *πολιτιστικός*, *-ή*, *-ό* και *πολιτισμικός*, *-ή*, *-ό*. Το πρώτο εννοεί τη *δημιουργία* ή την *προαγωγή* του πολιτισμού, όπως π.χ. στις εκφράσεις *πολιτιστικές εκδηλώσεις* ή *πολιτιστικός σύλλογος*. Το δεύτερο, όμως, εννοεί ό,τι γενικώς *αναφέρεται* ή αφορά στον πολιτισμό, όπως π.χ. στις εκφράσεις *πολιτισμικά στοιχεία* ή *πολιτισμικά γνωρίσματα* (πρβλ. και τη διάκριση η οποία παρουσιάζεται στον Μπαμπινιώτη 1998). Επομένως, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το γνωστικό πεδίο της μετάφρασης, είναι ορθότερο να μιλάμε για *πολιτισμική διάσταση/προσέγγιση της μετάφρασης* και για *πολιτισμικά στοιχεία των κειμένων*.

Ποιον, εν τέλει, ορισμό του φαινομένου του πολιτισμού υιοθετεί η μεταφρασεολογία; Η απάντηση σε τούτη την ερώτηση δεν είναι απλή. Ως διεπιστημονικός τομέας με κύριο γνωστικό πεδίο τη διαγλωσσική επικοινωνία, η μεταφρασεολογία έχει λάβει κατά καιρούς υπόψη της διάφορες προσεγγίσεις και έχει επηρεαστεί από πολλές ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό. Οι κυριότερες προσεγγίσεις που επηρέασαν τη μεταφρασεολογία εντοπίζονται στην κοινωνική *ανθρωπολογία* και τη *σημειωτική*. Στο θεμελιώδες έργο τους σχετικά με την έννοια του πολιτισμού, οι Kroeber και Kluckhohn (1952) αναλύουν 164 διαφορετικούς ορισμούς του πολιτισμού, πράγμα που αποδεικνύει ότι δεν είναι καθόλου εύκολο να απομονώσουμε έναν μικρό αριθμό ορισμών για προσεκτικότερη εξέταση. Ωστόσο, θα ξεκινήσουμε με τον ορισμό του Edward B. Tylor (1871 [1979]), ο οποίος ορίζει τον πολιτισμό ως εξής: «Πολιτισμός, με την ευρεία εθνογραφική έννοια, είναι το περίπλοκο εκείνο σύνολο που αποτελείται από γνώσεις, πεποιθήσεις, τέχνη, ήθη, νόμους, έθιμα, και κάθε άλλη ικανότητα και συνήθεια που αποκτά ένας άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας» (Culture or Civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society, σελ. 1). Παρόλο που ο ορισμός αυτός είναι πολύ γενικός, αποτέλεσε ορόσημο αφενός διότι ήρθε σε αντίθεση με την κάπως αφελή, κυρίαρχη βικτωριανή αντίληψη της εποχής περί της αντίθεσης μεταξύ υψηλών και πρωτόγονων πολιτισμών, αφετέρου επειδή υποστήριξε ότι ο πολιτισμός δεν σχετίζεται με την κληρονομικότητα, αλλά διαμορφώνεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Από τότε και μέχρι τη σύγχρονη εποχή, διατυπώθηκαν πολλοί ακόμα ορισμοί που τόνισαν την κοινωνική διάσταση και εξάρτηση του πολιτισμού, όπως π.χ. ο ορισμός του Marvin Harris (1983, σελ. 5): «Πολιτισμός είναι οι παραδόσεις και οι συνήθειες που αποκτώνται μέσω κοινωνικής μάθησης από τα μέλη μιας κοινωνίας και οι οποίες περιλαμβάνουν τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα σκέψης, συναισθημάτων και ενεργειών των μελών αυτών (δηλαδή τη συμπεριφορά τους)» (Culture is the learned, socially acquired traditions and life-styles of the members of a society, including their patterned, repetitive ways of thinking, feeling and acting (i.e., behaving)). Για τη μετάφραση, το στοιχείο της **κοινωνικής εξάρτησης** του πολιτισμού είναι πολύ σημαντικό για την κατανόηση και της κοινωνικής εξάρτησης του εκφερόμενου λόγου (γραπτού και προφορικού), ο οποίος στην ουσία αποτελεί πολιτισμικό προϊόν, όπως άλλωστε κάθε λεκτική δραστηριότητα μιας κοινότητας. Με τους ορισμούς αυτούς καλύπτεται, λοιπόν, ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του πολιτισμού όσον αφορά τις ανάγκες της μεταφρασεολογίας.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της έννοιας του πολιτισμού, το οποίο είναι εξίσου κομβικό για την κατανόηση του εκφερόμενου λόγου, είναι η **δυναμική οργάνωση** των στοιχείων που απαρτίζουν την έννοια του πολιτισμού, καθώς και η ανάδειξη των μεταξύ τους σχέσεων. Είναι χρήσιμο να δεχτούμε ότι τα πνευματικά και υλικά στοιχεία του πολιτισμού είναι οργανωμένα σε επιμέρους *συστήματα*, τα οποία σχετίζονται μεταξύ τους και καθιστούν έτσι ευκολότερη την αναγνώριση και ανάλυσή τους στον λόγο. Εξίσου χρήσιμο είναι να αναγνωρίσουμε ότι ο πολιτισμός συνιστά μια δυναμική έννοια, δηλαδή ότι αλλάζει και εξελίσσεται συνεχώς, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τον ανθρώπινο λόγο. Οι Kroeber και Kluckhohn (1952) αναφέρουν μια σειρά δομικών ορισμών του πολιτισμού ως οργανωμένου συνόλου, ωστόσο η λεπτομερής εξέταση όλων αυτών των δομικών ορισμών είναι αδύνατη στο πλαίσιο του παρόντος εγχειριδίου. Θα περιοριστούμε στις τέσσερις προσεγγίσεις του πολιτισμού που απαριθμεί ο Katan (1999, σελ. 27-31), σε μια προσπάθεια να συνοψίσουμε τα κυριότερα γνωρίσματα της έννοιας του πολιτισμού που αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής. Πιο συγκεκριμένα (βλ. Γραμμενίδης 2009, σελ. 32), ο Katan αναφέρει:

- τη *συμπεριφοριστική* προσέγγιση, η οποία εστιάζει στους τρόπους και στις αντιδράσεις μιας ομάδας ανθρώπων σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις,

¹ Για εκτενέστερες αναλύσεις της εννοιολογικής και σημασιολογικής διαδρομής των όρων αυτών μπορεί κανείς να ανατρέξει στο Γραμμενίδης (2009) για μια γενική εποπτεία σχετικά με την ελληνική γλώσσα, και στους Williams (1994), Cuche (1996), και Baldwin, Faulkner και Hecht (2006) για μια εποπτεία της εξέλιξης στις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες.

- τη *λειτουργική* προσέγγιση, η οποία επικεντρώνεται στα αίτια που οδηγούν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές,
- τη *γνωστική* προσέγγιση, η οποία δίνει έμφαση στα όρια και στα συμφραζόμενα μέσα στα οποία λειτουργεί και δραστηριοποιείται ένας πολιτισμός, και
- τη *δυναμική* προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός εκλαμβάνεται ως ένα συνεχώς εξελισσόμενο και δημιουργικό σύστημα δομών, συμβόλων και κοινών δράσεων.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις αποτελούν ταυτόχρονα και τους τρόπους με τους οποίους ο Katan αντιλαμβάνεται την έννοια του πολιτισμού. Πέραν, όμως, από τις διάφορες προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί και είναι αδύνατο να παρουσιαστούν στο σύνολό τους, για τις ανάγκες του παρόντος συγγράμματος οφείλει να γίνει ειδική αναφορά στους ορισμούς του πολιτισμού που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς σε μεταφρασεολογικά έργα.

Όπως έχει ήδη παρατηρήσει η Simon (1996, σελ. 137), συχνά απουσιάζει από τις μεταφρασεολογικές μελέτες ένας σαφής ορισμός του τι είναι πολιτισμός, και γενικά η έννοια αυτή εμφανίζεται στις μεταφραστικές σπουδές σαν να έχει προφανή και δεδομένη σημασία. Ελάχιστες είναι οι μελέτες εκείνες—κυρίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970—στις οποίες αναπτύσσεται ένας νέος, συγκεκριμένος ορισμός του πολιτισμού ή λαμβάνεται ως βάση ένας ήδη υπάρχων, ενώ στις περισσότερες μελέτες, πριν το 1980, ο ορισμός της έννοιας υπονοείται (βλ. Floros 2002 και 2005, σελ. 68), όπως συμβαίνει π.χ. στις εργασίες των Nida (1964), Catford (1965), Kade (1968) και Levý (1969). Οι περισσότερες από τις μεταφρασεολογικές μελέτες που πραγματεύονται έναν ορισμό της έννοιας του πολιτισμού έχουν επηρεαστεί κυρίως από τους κοινωνιολογικά προσανατολισμένους ορισμούς, όπου ο πολιτισμός εξετάζεται στο πλαίσιο της κοινωνικής συμπεριφοράς (βλ. κυρίως τον ορισμό του Tylor πιο πάνω). Η παράδοση που ξεκίνησε με τον Tylor πέρασε στη μεταφρασεολογική σκέψη κυρίως μέσω του ορισμού που υποστήριξε ο Αμερικανός ανθρωπολόγος Goodenough (1964, σελ. 36), ο οποίος διαφοροποιείται από τον Tylor ως προς το ότι θεωρεί τον πολιτισμό όχι ως κοινωνική *συμπεριφορά*, αλλά ως *γνώση* που προκύπτει από κοινωνική συμπεριφορά:

«Ο πολιτισμός μιας κοινωνίας συνίσταται σε ό,τι πρέπει κανείς να γνωρίζει ή να πιστεύει ώστε να λειτουργεί με τρόπο αποδεκτό από τα μέλη μιας κοινωνίας, οποιονδήποτε ρόλο κι αν αποδεχτεί να διαδραματίσει. Ο πολιτισμός, όντας κάτι που οι άνθρωποι μαθαίνουν πέρα από τη βιολογική τους κληρονομικότητα, θα πρέπει να είναι το τελικό προϊόν μιας μαθησιακής διαδικασίας, δηλαδή η γνώση με την ευρεία της έννοια. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο πολιτισμός δεν είναι υλικό φαινόμενο, δεν αποτελείται από πράγματα, ανθρώπους, συμπεριφορά ή συναισθήματα. Πρόκειται περισσότερο για τον τρόπο οργάνωσης όλων αυτών των πραγμάτων»

([A] society's culture consists of whatever it is one has to know or believe in order to operate in a manner acceptable to its members, and do so in any role that they accept for any one of themselves. Culture, being what people have to learn as distinct from their biological heritage, must consist of the end product of learning: knowledge, in a more general, if not relative, sense of the term. By this definition, we should note that culture is not a material phenomenon; it does not consist of things, people, behavior, or emotions. It is rather an organization of these things [...]).

Τον παραπάνω ορισμό επεξεργάστηκε περαιτέρω ο Göhring (1978, σελ. 10) από τη σκοπιά της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, ώστε να διατυπώσει τον εξής, ελαφρώς διαφοροποιημένο, ορισμό:

«Πολιτισμός είναι οτιδήποτε χρειάζεται ένα άτομο να γνωρίζει, να κατέχει και να αισθάνεται, ώστε να είναι σε θέση να κρίνει πότε η συμπεριφορά ενός μέλους μιας κοινωνίας συμφωνεί ή αποκλίνει από αυτό που απαιτεί ο κοινωνικός του ρόλος, αλλά και να είναι σε θέση το ίδιο το άτομο να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις προσδοκίες της συγκεκριμένης κοινωνίας, εφόσον επιθυμεί κάτι τέτοιο και δεν είναι πρόθυμο να υποστεί τις συνέπειες μιας αποκλίνουσας συμπεριφοράς»

(Kultur ist all das, was man wissen, beherrschen und empfinden können muss, um beurteilen zu können, wo sich Einheimische in ihren verschiedenen Rollen erwartungskonform oder abweichend verhalten, und um sich selbst in der betreffenden Gesellschaft erwartungskonform verhalten zu können, sofern man dies will und nicht etwa bereit ist, die jeweils aus erwartungswidrigem Verhalten entstehenden Konsequenzen zu tragen [...]).

Αυτός, τελικά, είναι ο ορισμός ο οποίος έτυχε της μεγαλύτερης αποδοχής στη μεταφρασεολογική σκέψη, εφόσον βλέπουμε να εμφανίζεται στις μελέτες των Reiß & Vermeer (1984), Holz-Mänttari (1984), Vermeer (1986), Snell-Hornby (1988), αλλά και σε αυτές των Nord (1993), Ammann (1995), Lauscher (1998) και Schmid (2000). Μια από τις πιο πρόσφατες συνεισφορές στην ανάλυση της έννοιας του πολιτισμού για τις μεταφραστικές σπουδές έγινε από τον Mundersbach (2002), ο οποίος υιοθέτησε μια λειτουργική προσέγγιση, θεωρώντας πολιτισμό την κοινή και σταθερή *λειτουργία* που εντοπίζεται σε όλα τα επιμέρους *πολιτισμικά συστήματα* ενός κοινωνικού συνόλου, όπου πολιτισμικό σύστημα καλείται το σύνολο των οργανωμένων συμβάσεων που αφορούν ένα συγκεκριμένο τομέα του κοινωνικού βίου. Η παραπάνω λειτουργία αποσκοπεί στην απόδοση και διατήρηση ενός κοινού συνεκτικού νοήματος στα μέλη του συνόλου, με άλλα λόγια στην επιβεβαίωση της αίσθησης του «ανήκειν».

Τέλος, θα πρέπει να γίνει αναφορά στο ότι η έννοια του πολιτισμού είναι πολύ δύσκολο να οριοθετηθεί γεωγραφικά. Παρά τη διάχυτη αντίληψη ότι ο πολιτισμός ταυτίζεται με μια γεωγραφικά ορισμένη εθνική κοινότητα, η σύγχρονη πολιτισμική θεωρία, ξεπερνώντας τις βικτωριανές και μοντερνιστικές αντιλήψεις περί ομοιογενών εθνών-κρατών, υποστηρίζει ότι το σύνολο ανθρώπων εντός του οποίου εμφανίζεται ένα σχετικά διακριτό σύνολο πολιτισμικών χαρακτηριστικών ονομάζεται μεν γενικώς και αορίστως κοινωνία ή κοινότητα, χωρίς ωστόσο να μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς, αριθμητικά και γεωγραφικά. Για παράδειγμα, είναι σήμερα αδύνατο να θεωρήσουμε ότι όλοι οι κάτοικοι μιας χώρας ενστερνίζονται τους ίδιους ακριβώς τρόπους συμπεριφοράς και τις ίδιες πολιτισμικές αντιλήψεις, παρά το γεγονός ότι θεωρούνται μέλη της ίδιας εθνικής ομάδας. Κατά τον ίδιο τρόπο, ακόμα και σε μια μικρή κοινωνική ομάδα, π.χ. σε μια πόλη ή σε ένα χωριό, παρατηρούμε μεν κοινές πολιτισμικές πρακτικές, αλλά και πολλές, και κάποτε πολύ οξυμένες, διαφορές σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής ομάδας. Παράλληλα, όμως συμβαίνει να διακρίνουμε κοινές πολιτισμικές αντιλήψεις σε ανθρώπους που κατοικούν σε διαφορετικές χώρες ή ηπείρους (παγκοσμιοποίηση). Αυτά συμβαίνουν διότι οι άνθρωποι ανήκουν (ή επιθυμούν να ανήκουν) ταυτόχρονα σε πολλές πολιτισμικές ομάδες, ανάλογα με τις αντιλήψεις που διαμορφώνουν λόγω του περιβάλλοντος στο οποίο μεγάλωσαν και των προσωπικών τους εμπειριών και αναγκών, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να διαμορφώνει ο καθένας ακόμα και τον προσωπικό, ξεχωριστό του πολιτισμό, φαινόμενο το οποίο πρόσφατα ξεκίνησε να αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής έρευνας και στη λογοτεχνία και τη μεταφραστική θεωρία (βλ., μεταξύ άλλων, Vermeer 1986, Mundersbach 2002, Attridge 2004, Floros 2006).

3.1.1.2. Η έννοια της διαμεσολάβησης

Παραδοσιακά, στις μεταφραστικές σπουδές γινόταν λόγος για *διαπολιτισμική επικοινωνία*, υπό την έννοια ότι η μετάφραση ενός κειμένου αφενός δεν σημαίνει μόνο μεταφορά γλωσσικών στοιχείων αλλά και μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων (βλ. εισαγωγικά σχόλια ενότητας 3.1 παραπάνω), αφετέρου συμβάλει στη νοερή επαφή και επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Πρόσφατα, ωστόσο, η συζήτηση γίνεται στη βάση διαφορετικής ορολογίας. Αντί της διαπολιτισμικής επικοινωνίας προκρίνεται πλέον ο όρος **πολιτισμική διαμεσολάβηση**. Ποιοι είναι, όμως, οι λόγοι για αυτήν την αλλαγή;

Καταρχάς, ο όρος *διαμεσολάβηση* υιοθετήθηκε στα ελληνικά ως αντίστοιχος των όρων *mediation* και *médiation* από τα αγγλικά και τα γαλλικά αντίστοιχα. Οι όροι *επαφή* και *επικοινωνία* κυρίως δηλώνουν *κατάσταση*, κάτι το μάλλον στατικό. Αντίθετα, ο όρος *διαμεσολάβηση* δηλώνει *διαδικασία*, *ενέργεια* και *μέσο*, και με αυτόν τον τρόπο αντικατοπτρίζει την αντίληψη ότι στη μετάφραση η επικοινωνία μεταξύ δύο διαφορετικών μερών (μεταξύ του κειμένου-πηγής και του κειμένου-στόχος και μέσω αυτών μεταξύ των δύο διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων) διενεργείται μέσω ενός *τρίτου μέρους*, το οποίο επιχειρεί να γεφυρώσει, να μετριάσει, ίσως και να επιλύσει τις πολιτισμικές, ιδεολογικές και αφηγηματικές διαφορές μεταξύ των δύο, πάντοτε με σκοπό την αποφυγή επικίνδυνων παρανοήσεων, και όχι την καθαυτό διαπραγμάτευση μεταξύ τους. Το τρίτο αυτό μέρος είναι οι μεταφραστές (και οι διερμηνείς). Η αντίληψη αυτή δεν ήταν ανέκαθεν αυτονόητη στις μεταφραστικές σπουδές. Για πολύ μακρύ χρονικό διάστημα οι μεταφραστές τοποθετούνταν μεν, μάλλον αορίστως και ασαφώς, μεταξύ των δύο μερών, αλλά θεωρούνταν ή ιδεατά εκλαμβάνονταν ως ουδέτεροι, χωρίς δηλαδή να ασκούν οποιαδήποτε άλλη σημαίνουσα επιρροή πάνω στο μεταφραστικό γεγονός, πέρα από το να επιχειρούν τη (μάλλον αδύνατη) ακρίβεια της μεταφοράς των γλωσσικών στοιχείων.

Ωστόσο, η συνειδητοποίηση των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των γλωσσών και των ηθικών ζητημάτων που εγείρουν οι διαφορές αυτές, οδήγησε στην αντίστοιχη συνειδητοποίηση ότι το μέχρι πρότινος ασαφές και αόριστο μεσοδιάστημα, μέσα στο οποίο κινούνται οι μεταφραστές, δεν αποτελεί πεδίο ουδέτερης στάσης και απλής μεταφοράς μηνυμάτων. Αντίθετα, είναι ένα πεδίο έντονου προβληματισμού, σύγκρουσης

λόγου, οριζόντων και ιδεολογιών, καθώς και μεγάλης ευθύνης εκ μέρους των μεταφραστών, οι οποίοι ούτε μπορούν να παραμένουν πάντα ουδέτεροι ούτε και να αδιαφορούν για την ευθύνη που προκύπτει. Το έργο του Bhabha (1994) για το *ταραγμένο τρίτο διάστημα διαπραγματεύσεως* μεταξύ των δύο πεδίων λόγου, του Bakhtin (1986) για την *πολυφωνία* και την *ετερογλωσσία*, της Kristeva (1980) για τη *διακειμενικότητα* και της Spivak (2000) για τη μετάφραση ως πολιτική και ηθική στάση και πράξη, κυρίως εντός του μεταμοντέρνου και μετα-αποικιακού παραδείγματος, κατατάσσονται ανάμεσα στα πλέον ενδεικτικά για τη συνεισφορά τους σε αυτήν τη συνειδητοποίηση και οδήγησαν σύντομα σε μια αναθεώρηση του ρόλου των μεταφραστών, όχι πλέον ως απλών διακομιστών γλωσσικών μηνυμάτων, αλλά ως ενεργών παραγόντων που λειτουργούν και οι ίδιοι ως φίλτρα και αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη διαδικασία της (δια)πολιτισμικής επαφής και επικοινωνίας. Τούτο αποτυπώνεται έντονα στη σύγχρονη μεταφρασεολογική σκέψη, μεταξύ άλλων στις μελέτες των Wolf (2000), Baker (2006), Tymoczko (2007), Maier (2007), Bachelor (2008), και Milton & Bandia (2009). Ο ρόλος των μεταφραστών και διερμηνέων ως ενεργών μεσολαβητών για την αμοιβαία κατανόηση αναδείχθηκε κυρίως σε περιστάσεις συγκρούσεων με την ευρύτερη έννοια, από τις ανακρίσεις σε ζώνες πολέμου μέχρι την απόδοση ξένων πολιτικών και δημοσιογραφικών κειμένων που θίγουν ευαίσθητα εθνικά ή κοινωνικά θέματα. Ένα κοντινό μας παράδειγμα είναι η μετάφραση ξένων κειμένων σχετικών με πτυχές του κυπριακού ζητήματος, ιδιαίτερα όπου ο ομιλητής κάθε άλλο παρά συμμερίζεται τις απόψεις και τον τρόπο θέασης της ελληνοκυπριακής πλευράς ή την επίσημη στάση της Κυπριακής Δημοκρατίας (βλ. και Floros 2011).

Η αναγκαιότητα της έννοιας της διαμεσολάβησης καθίσταται ακόμα πιο εμφανής στις περιπτώσεις εκείνες που απαιτείται μετάφραση ή διερμηνεία για κοινωνικούς σκοπούς, όπως π.χ. στις περιπτώσεις υποδοχής μεταναστών ή αιτούντων ασύλου, στα αστυνομικά τμήματα, δικαστήρια, νοσοκομεία ή άλλες δημόσιες υπηρεσίες, για αιτούντες ασύλου ή πολίτες που δεν γνωρίζουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, και σε περιπτώσεις που η χώρα υποδοχής συχνά αδυνατεί να αντιληφθεί τις πολιτισμικά διαφορετικές συμπεριφορές των ανθρώπων αυτών. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι μεταφραστές και οι διερμηνείς καλούνται να μεσολαβήσουν, για να γεφυρώσουν πολιτισμικά κενά κατανόησης πέρα από το πρόβλημα της απόδοσης λόγου στην άλλη γλώσσα. Η μετάφραση και η διερμηνεία για κοινωνικούς σκοπούς αποτελούν έναν σχετικά παραμελημένο τομέα, που όμως ανακτά γρήγορα έδαφος στις μεταφραστικές σπουδές τα τελευταία χρόνια. Συνοψίζοντας, η έννοια της *πολιτισμικής διαμεσολάβησης* φαίνεται δικαίως να αντικαθιστά την έννοια της *διαπολιτισμικής επικοινωνίας*, καθώς οι σύγχρονες μεταφρασεολογικές αντιλήψεις περί των απαραίτητων ικανοτήτων και δεξιοτήτων των μεταφραστών και διερμηνέων προβλέπουν όχι απλά τη γνώση πολιτισμικών στοιχείων και διαφορών, αλλά την ικανότητα για υπεύθυνη ενέργεια στη βάση της διαπολιτισμικής γνώσης.

3.1.1.3. Αντιστοιχία και ισοδυναμία

Η διάκριση μεταξύ των εννοιών της *αντιστοιχίας* και της *ισοδυναμίας* αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της πολιτισμικής προσέγγισης στη μετάφραση. Ο όρος *αντιστοιχία* αποδίδει τους ξένους όρους *correspondence* (αγγλικά), *correspondance* (γαλλικά), και *Korrespondenz* (γερμανικά), ενώ ο όρος *ισοδυναμία* αποδίδει τους όρους *equivalence* (αγγλικά), *équivalence* (γαλλικά) και *Äquivalenz* (γερμανικά). Η σύγχρονη μεταφρασεολογία, όπως κατέστη σαφές και στα πρώτα κεφάλαια του εγχειριδίου, χρησιμοποιεί κυρίως την έννοια της ισοδυναμίας (και όχι της αντιστοιχίας), για να εκφράσει τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ στοιχείων του πρωτοτύπου και στοιχείων του μεταφράσματος, μια σχέση που δεν είναι πάντοτε και αναγκαστικά σχέση απόλυτης ομοιότητας ή ακρίβειας. Ωστόσο, οι δύο έννοιες αποτελούν ακόμα αντικείμενο συζήτησης στις μεταφραστικές σπουδές και δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι όροι, αν και δεν είναι. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να γίνει σαφής διάκριση μεταξύ τους, ώστε να διαπιστώσουμε πώς θα πρέπει να χρησιμοποιείται ο κάθε ένας.

Ο όρος *αντιστοιχία* χρησιμοποιήθηκε από την *αντιπαραβολική* (ή συγκριτική) *γλωσσολογία*, η οποία ασχολείται με τη σύγκριση γλωσσών και εντοπίζει ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους, είτε λεξιλογικές-σημασιολογικές είτε (μορφο)συντακτικές. Η αντιπαραβολική γλωσσολογία εξετάζει τη γλώσσα ως (δομικό) σύστημα στοιχείων και κανόνων. Δεν εξετάζει τον εκφερόμενο λόγο, δηλαδή τον λόγο, έτσι όπως αυτός χρησιμοποιείται στην πραγματικότητα, στα γραπτά ή προφορικά κείμενα. Η εξέταση της γλώσσας ως συστήματος ονομάστηκε από τον Ελβετό γλωσσολόγο Ferdinand de Saussure (βλ. 2002) επίπεδο *langue*, και αντιδιαστέλλεται με το επίπεδο *parole*, το οποίο αναφέρεται στο επίπεδο της ομιλίας, της χρήσης, δηλαδή, της γλώσσας στα πραγματικά κείμενα. Συνεπώς, μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στο *επίπεδο langue* και το *επίπεδο parole* είναι ότι στο πρώτο, η γλώσσα και τα στοιχεία της εξετάζονται ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο τους, ενώ στο δεύτερο, η γλώσσα εξετάζεται *εντός και σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο και το περιεχόμενο*

(context). Είναι φανερό ότι η μετάφραση κινείται στο δεύτερο αυτό επίπεδο, το επίπεδο της ομιλίας, εφόσον έχει να κάνει με πραγματικό εκφερόμενο λόγο, και όχι απλώς με τη γλώσσα ως σύστημα. Για να κατανοηθεί καλύτερα η διαφορά ανάμεσα στα δύο επίπεδα, αρκεί να δούμε τα παρακάτω απλά παραδείγματα:

- Η αγγλική λέξη “cat”: Η αντιπαραβολική γλωσσολογία ορίζει ως αντίστοιχέ της στα ελληνικά, στο επίπεδο *langue* (της γλώσσας ως συστήματος, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο), τη λέξη «γάτα». Όμως, για την έκφραση “It’s raining cats and dogs” στο επίπεδο *parole* (της χρήσης εντός συγκεκριμένου), ενώ η αντιπαραβολική γλωσσολογία δεν ορίζει αντίστοιχη έκφραση (λεξιλογικά και συντακτικά), για τη μετάφραση αναγνωρίζεται ως πιθανό *ισοδύναμο* η έκφραση «Βρέχει καρεκλοπόδαρα».
- Η αγγλική παροιμία “Once beaten, twice shy”: Η αντιπαραβολική γλωσσολογία δεν ορίζει αντίστοιχέ της στα ελληνικά στο επίπεδο *langue* (της γλώσσας ως σύστημα, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο), ενώ για τη μετάφραση αναγνωρίζεται ως πιθανό *ισοδύναμο* η παροιμία «Όποιος καεί στο χυλό, φυσάει και το γιαούρτι».

Από τα παραπάνω συνάγεται άμεσα γιατί η μετάφραση χρησιμοποιεί την έννοια της ισοδυναμίας. Αυτό που επίσης συνάγεται είναι η σπουδαιότητα της έννοιας αυτής για τα πολιτισμικά στοιχεία στη μετάφραση, από τη στιγμή που οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των γλωσσών είναι μάλλον ο κανόνας, παρά η εξαίρεση. Η έννοια της ισοδυναμίας επιτρέπει την επιλογή σημασιολογικά και συντακτικά ανόμοιων στοιχείων στο μετάφρασμα για την απόδοση στοιχείων του πρωτοτύπου, τα οποία όμως *λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο*. Έτσι, στα παραπάνω παραδείγματα, τα πιθανά *ισοδύναμα*, αν και *ανόμοια* με τα πρωτότυπα, *λειτουργούν* σχεδόν το ίδιο με τις πρωτότυπες εκφράσεις και οδηγούν στο ίδιο νόημα. Στην ενότητα για τις μεθοδολογικές πτυχές της πολιτισμικής μετάφρασης παρακάτω (βλ. ενότητα 3.2) θα παρουσιαστούν διάφορες στρατηγικές και τεχνικές απόδοσης σε περιπτώσεις πολιτισμικών διαφορών.

Η ισοδυναμία δεν είναι ποτέ προκαθορισμένη (όπως η αντιστοιχία), αλλά αποφασίζεται από τους μεταφραστές ανά κείμενο και ανά περίπτωση, με συνεκτίμηση πολλών παραγόντων, όπως το νόημα, το ύφος του κειμένου, οι νόρμες, οι προσδοκίες του κοινού κ.ά. Αυτός είναι και ο λόγος που μπορούν να υπάρξουν περισσότερα του ενός *ισοδύναμα* για κάθε περίπτωση. Είναι δε σημαντικό η επιλογή *ισοδύναμων* στοιχείων να γίνεται πάντοτε σε σχέση με κάποιο *κριτήριο*, που ο εκάστοτε μεταφραστής αξιολογεί ως ιεραρχικά ανώτερο σε κάθε περίπτωση. Τέτοια κριτήρια μπορούν να είναι *το νόημα, η σημασία, η συνυποδήλωση (ή συνδήλωση), η αισθητική μορφή* κ.ά. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί, ότι η έννοια της ισοδυναμίας δεν υποκαθιστά πάντοτε την έννοια της αντιστοιχίας στη μετάφραση. Η έννοια της αντιστοιχίας διατηρεί τη χρησιμότητά της, π.χ. στην περίπτωση της μετάφρασης εξειδικευμένων τεχνικών όρων. Η ορολογία (ως επιστήμη) θέτει ανάμεσα στις πρώτες προτεραιότητές της τη σημασιολογική ακρίβεια της απόδοσης των όρων σε άλλες γλώσσες, ώστε να υπάρχει ενιαία και ομοιογενής αποτύπωση και κατανόηση των τεχνικών όρων και εννοιών, ανεξάρτητα από γλώσσα και συγκεκριμένο. Για τον λόγο αυτό, στη μετάφραση ειδικών κειμένων συχνά βασιζόμαστε στην έννοια της αντιστοιχίας για την εύρεση του κατάλληλου όρου σε μια άλλη γλώσσα.²

3.1.1.4. Κειμενικός τύπος και κειμενικό είδος

Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία για τη μελέτη των κειμένων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, είναι η **τυπολογία** τους. Σε κάθε επιστήμη που έχει ως αντικείμενό της είτε τη θεωρητική εξέταση, είτε τη χρηστική επεξεργασία, είτε τη μεταφορά κειμένων σε άλλη γλώσσα, η τυπολογία των κειμένων προσφέρει ένα σημαντικό εργαλείο κατανόησης της δομής, του περιεχομένου τους και της λειτουργίας τους αλλά και συστηματικότερης πρακτικής ενασχόλησης με αυτά. Ωστόσο, οι ανάγκες κάθε επιστήμης μπορεί να είναι διαφορετικές. Για τον λόγο αυτό, η τυπολογία των κειμένων, που υιοθετείται από μία συγκεκριμένη επιστήμη, οφείλει πρωτίστως να εξυπηρετεί τις ανάγκες της.

Στη μεταφρασεολογία έχει παραδοσιακά υιοθετηθεί η τυπολογία της Reiß (1976), η οποία διακρίνει τέσσερεις **κειμενικούς τύπους** (βλ., αναλυτικότερα, το κεφάλαιο 2 του παρόντος συγγράμματος), ενώ οι πιο πρόσφατες εξελίξεις κάνουν λόγο για **κειμενικά είδη**, για τα χαρακτηριστικά τους και τη σημασία αυτών των χαρακτηριστικών στο μεταφραστικό γεγονός. Ποια είναι όμως η διαφορά ανάμεσα στους δύο όρους και γιατί

² Αναλυτικότερη παρουσίαση της έννοιας της ισοδυναμίας γίνεται στις μελέτες των Kenny (2009) και Νενοπούλου (2001). Επίσης, για λεπτομερέστερη γλωσσολογική ανάλυση της έννοιας βλ. Κεφάλαιο 2.

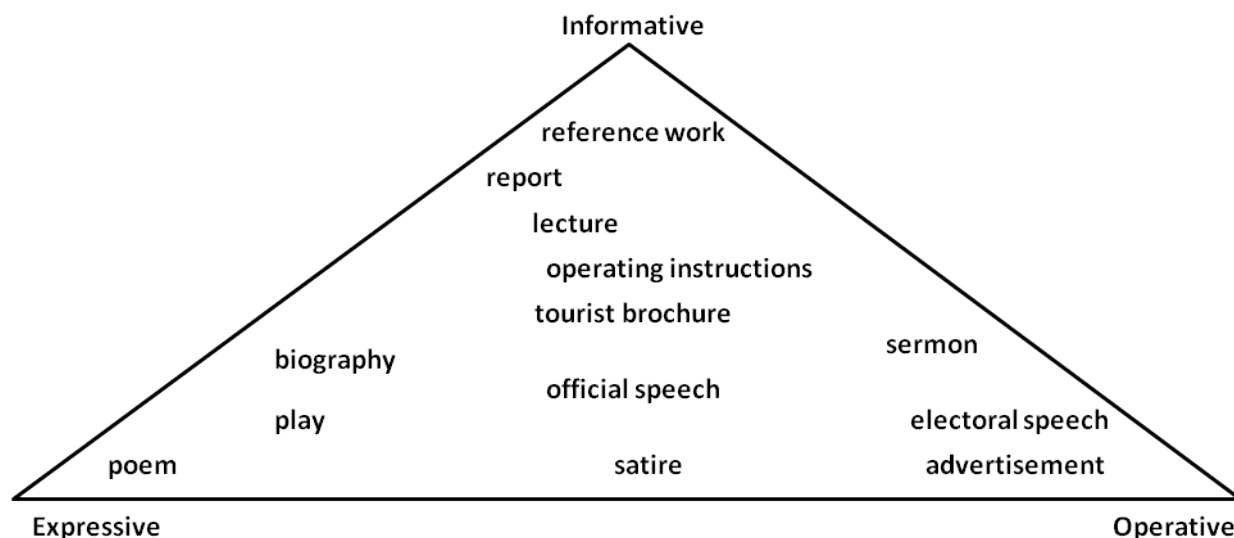

είναι αναγκαία η χρήση και των δύο στη μεταφρασεολογία; Ο όρος *κειμενικός τύπος* αποδίδει τους όρους *text type* (αγγλικά), *type de texte* (γαλλικά), και *Texttyp* (γερμανικά). Με τον όρο αυτό εννοούμε μια ευρεία κατηγορία κειμένων, τα οποία εμφανίζουν κοινά λειτουργικά χαρακτηριστικά, με την έννοια ότι η γλώσσα των κειμένων αυτών λειτουργεί σε γενικές γραμμές με τον ίδιο τρόπο. Έτσι, ο κειμενικός τύπος των πληροφοριακών κειμένων (*informative text type*) είναι μια κατηγορία που περιλαμβάνει κείμενα, των οποίων η γλώσσα εξυπηρετεί την *πληροφοριακή* (*informative*) ή *αναφορική* (*referential*) λειτουργία, όπως π.χ. τα εγχειρίδια, τις οικονομικές αναλύσεις, τις οδηγίες συναρμολόγησης κ.ο.κ. Με ανάλογο τρόπο ορίζονται και οι υπόλοιποι τρεις βασικοί κειμενικοί τύποι. Ο όρος κειμενικό είδος αποδίδει τους όρους *genre* (αγγλικά και γαλλικά), *text variety* (αγγλικά), και *Textsorte* (γερμανικά). Είναι απότοκο της αποκαλούμενης *θεωρίας των κειμενικών ειδών* (*genre theory*), που αναπτύχθηκε στην αγγλόφωνη κειμενογλωσσολογία (Αυστραλία, Αγγλία, ΗΠΑ) μέσω της θεωρητικής παράδοσης που δημιουργήθηκε από τους Halliday & Hasan (1991). Η θεωρία αυτή προέκυψε ως αναγνώριση της ανάγκης να μελετώνται τα κείμενα ως αυτόνομες μονάδες και ως *γνωστικά προϊόντα κοινωνικών και πολιτισμικών συμβάσεων μιας συγκεκριμένης επικοινωνιακής περιστάσης*, προϊόντα τα οποία κωδικοποιούν τις συμβάσεις αυτές και αναγνωρίζονται από τα μέλη μιας πολιτισμικής κοινότητας, τόσο ως προς τη μορφή και τη δομή τους όσο και ως προς τους τρόπους κατανόησης και χρήσης τους. Με την έννοια του κειμενικού είδους το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε από τις γενικές και ευρείες κατηγορίες (τύποι) προς τα ίδια τα κείμενα. Για παράδειγμα, θεωρήθηκε πιο ενδιαφέρον και χρήσιμο να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο κωδικοποιείται η επικοινωνιακή περίσταση της συγγραφής μιας επίσημης επιστολής, ενός κειμένου με οδηγίες χρήσης μιας ηλεκτρικής συσκευής, ενός ποιήματος, ενός δοκιμίου ή ενός ταξιδιωτικού οδηγού, παρά η ευρύτερη κατηγορία στην οποία εντάσσεται κάθε ένα από αυτά. Οπότε, η έννοια του *κειμενικού είδους* καταρχάς αποστασιοποιήθηκε από την έννοια του *κειμενικού τύπου* και σταδιακά την εκτόπισε από το επίκεντρο του ενδιαφέροντος, σε σημείο μάλιστα που κάποιες φορές θεωρήθηκε ότι κειμενικός τύπος και κειμενικό είδος είναι έννοιες ταυτόσημες.

Είναι αλήθεια ότι το κειμενικό είδος αποτελεί στην ουσία ένα αποτύπωμα πολιτισμικής πρακτικής, καθώς και ένα εργαλείο με το οποίο μπορούμε να διερευνήσουμε τις *πολιτισμικές νόρμες* που προτιμώνται σε κάθε επικοινωνιακή περίσταση από τους χρήστες μιας γλώσσας (πέρα από τις αμιγώς γλωσσικές νόρμες). Επίσης, προσφέρει ένα μέτρο σύγκρισης μεταξύ γλωσσών, καθώς οι διάφορες γλώσσες και πολιτισμικές κοινότητες συχνά δεν κωδικοποιούν την ίδια επικοινωνιακή περίσταση με τα ίδια γλωσσικά μέσα. Για παράδειγμα, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους διατυπώνεται μια παράκληση σε ένα επίσημο γράμμα στα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ελληνικά. Επίσης, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον τρόπο σύνταξης ενός εταιρικού καταστατικού στα αγγλικά και ενός αντίστοιχου στα ελληνικά, παρότι και τα δύο ανήκουν στην ίδια επικοινωνιακή περίσταση και στον ίδιο κειμενικό τύπο. Καθίσταται, επομένως, σαφές, ότι για τη μετάφραση η έννοια του κειμενικού είδους είναι πολύ σημαντική (βλ. και Schäffner 2002), γιατί προσφέρει πρόσβαση όχι μόνο στις πολιτισμικές συμβάσεις μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους δημιουργούνται, αξιολογούνται και μεταλλάσσονται οι πολιτισμικές νόρμες, τόσο εντός της ίδιας γλώσσας όσο και ανάμεσα στις γλώσσες. Τούτο αναγνωρίστηκε στη μεταφρασεολογία αρκετά νωρίς και ακολουθήθηκαν οι εξελίξεις της κειμενογλωσσολογίας και της θεωρίας των κειμενικών ειδών στη διατύπωση μοντέλων ανάλυσης κειμένου προς μετάφραση (βλ. κυρίως House 1997). Επίσης, πολύ σημαντική είναι η έκδοση σχετικού συλλογικού τόμου από την Trosborg (1997), όπου τίθενται πολλά και ενδιαφέροντα ζητήματα σχετικά με την έννοια του κειμενικού είδους στις μεταφραστικές σπουδές.

Οφείλουμε, τέλος, να αναγνωρίσουμε ότι η γερμανόφωνη μεταφρασεολογία είχε αναγνωρίσει από πολύ νωρίτερα τη σχέση που υφίσταται ανάμεσα σε κειμενικό τύπο και κειμενικό είδος, θεωρώντας ότι κάθε κειμενικός τύπος κατηγοριοποιείται περαιτέρω σε κειμενικά είδη. Θα ήταν χρήσιμο να διατηρήσουμε αυτήν την αντίληψη, καθώς πέρα από τη σημασία και τις διαφορές που εμφανίζουν μεταξύ τους τα κειμενικά είδη, είναι αδιαμφισβήτητο ότι εμφανίζουν και λειτουργικές ομοιότητες μεταξύ τους, πράγμα που τους επιτρέπει να κατηγοριοποιηθούν σε ευρύτερες ομάδες (βλ. και παραπάνω, όπου αναλύεται η έννοια του κειμενικού τύπου). Εξίσου, όμως, σημαντικό είναι να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η ομαδοποίηση δεν είναι πάντοτε σαφής και ακριβής, διότι πάρα πολλά κειμενικά είδη *λειτουργούν ταυτόχρονα με δύο και περισσότερους τρόπους*, άρα εμπεριέχουν δύο ή και τις τρεις από τις λειτουργίες που αναφέρει η Reiß για κάθε κειμενικό τύπο. Μια πολύ εύστοχη απεικόνιση του τρόπου με τον οποίο μπορούν να κατηγοριοποιηθούν τα κειμενικά είδη σε σχέση με τους κειμενικούς τύπους προσφέρεται από τον Chesterman (1989, σελ. 105) (που βασίστηκε σε σχέδιο που είχε παρουσιάσει από τον Roland Freihoff). Στο μοντέλο του Chesterman που απεικονίζεται στο Σχήμα 3.1 παρακάτω ([και εδώ σε προσωρινή προσαρμογή στα Ελληνικά](#)), τα κειμενικά είδη κινούνται μέσα σε ένα τριγωνικό πλαίσιο που δημιουργείται από τους τρεις κυριότερους κειμενικούς τύπους ως πόλους του

πλαίσιου, και τοποθετούνται σε συγκεκριμένα σημεία του πλαισίου αυτού, ώστε να φανερώσουν ποιόν ή ποιούς κειμενικούς τύπους πλησιάζουν περισσότερο, ανάλογα με το πώς λειτουργούν στην πραγματικότητα.

Σχήμα 3.1. Κειμενικοί τύποι και κειμενικά είδη κατά Chesterman (1989).

Έτσι, π.χ. το είδος της σάτιρας (satire) τοποθετείται ακριβώς ανάμεσα στον *εκφραστικό* (expressive) και τον *λειτουργικό* (operative), και μακριά από τον *πληροφοριακό* (informative) κειμενικό τύπο, διότι η σάτιρα έχει τόσο *εκφραστική* όσο και *κλητική* λειτουργία αλλά πολύ λιγότερο *πληροφοριακή*. Αντίθετα, π.χ. η *βιογραφία* (biography) ως λογοτεχνικό είδος τοποθετείται ανάμεσα στον *εκφραστικό* και *πληροφοριακό* τύπο (μάλιστα πιο κοντά στον πρώτο) και μακριά από τον *λειτουργικό* τύπο, ενώ π.χ. το *τουριστικό φυλλάδιο* (tourist brochure) τοποθετείται εύστοχα στο κέντρο του τριγωνικού πλαισίου, γιατί περιέχει στοιχεία από όλους τους κειμενικούς τύπους.

3.1.1.5. Μικροδομή και μακροδομή

Από μεθοδολογικής πλευράς, στις μεταφραστικές σπουδές έχουν υιοθετηθεί δύο ειδών προσεγγίσεις στη μελέτη των πολιτισμικών στοιχείων και παραμέτρων ενός κειμένου: οι **μικροδομικές** και οι **μακροδομικές**. Για την καλύτερη κατανόηση των προσεγγίσεων αυτών στην ενότητα όπου θα συζητηθούν οι μεθοδολογικές πτυχές της πολιτισμικής προσέγγισης (βλ. ενότητα 3.2 παρακάτω), θα πρέπει εδώ να διευκρινιστεί ο τρόπος με τον οποίο εννοούμε τη **μικροδομή** και τη **μακροδομή** ενός κειμένου.

Οι **μικροδομικές προσεγγίσεις** εστιάζουν κυρίως στο λεξιλογικό επίπεδο του κειμένου, εντοπίζοντας πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που λαμβάνουν τη μορφή λέξεων, εκφράσεων (παγιωμένων ή μη), συντακτικών δομών και άλλων υφολογικών στοιχείων. Επομένως, η **μικροδομή** ενός κειμένου αφορά μεμονωμένα λεξιλογικά, εκφραστικά και συντακτικά στοιχεία και συνήθως περιορίζεται σε στοιχεία με έκταση όχι μεγαλύτερη από μια πρόταση ή περίοδο του εκάστοτε κειμένου. Έτσι, η μικροδομή αφορά, π.χ. ουσιαστικά και κύρια ονόματα, τίτλους θεσμών, παροιμίες, μεταφορές, ιδιωτισμούς, ιδιαίτερες γραμματικές μορφές και συντακτικές δομές κ.ο.κ. Αντίθετα, οι **μακροδομικές προσεγγίσεις** εστιάζουν στην ολότητα του κειμένου και ασχολούνται με την πολιτισμική μορφή που λαμβάνει ένα κείμενο, δηλαδή με μια αφηρημένη ολιστική θεώρηση, μέσω της οποίας περιγράφεται το πώς διαμορφώνεται το κείμενο ως ολότητα. Αυτού του είδους η ολιστική θεώρηση ονομάζεται *Gestalt* (από τα Γερμανικά) και περιγράφει το κείμενο ως ένα ολοκληρωμένο σύστημα, του οποίου τα επιμέρους τμήματα είναι δυσδιάκριτα. Για να επιχειρήσουμε να κάνουμε λίγο πιο συγκεκριμένη αυτήν την αφηρημένη θεώρηση, μπορούμε να πούμε ότι η **μακροδομή** ενός κειμένου αφορά όλα εκείνα τα στοιχεία που φανερώσουν κειμενικό είδος, λειτουργία του κειμένου, πολιτισμικές συμβάσεις, ιδεολογία, ηθικές πτυχές κ.ο.κ. και εκτείνονται σε όλο το κείμενο, δηλαδή πέρα από τα όρια μιας απλής πρότασης.

Είναι σημαντικό να δεχτούμε ότι και οι δύο προσεγγίσεις είναι απαραίτητες στην ανάλυση ενός κειμένου. Αφενός δεν μπορούμε να περιοριζόμαστε μόνο στην ανάλυση επιμέρους λέξεων και εκφράσεων, αλλά να επιχειρούμε να δούμε τη συνολική εικόνα που «εκπέμπει» ένα κείμενο, αφετέρου δεν μπορούμε να εστιάζουμε αποκλειστικά στη συνολική εικόνα, εφόσον η εικόνα αυτή εν τέλει θα δημιουργηθεί μέσω των επιμέρους χαρακτηριστικών του κειμένου σε ένα μεταφραστικό γεγονός. Με άλλα λόγια, η μικροδομή και η μακροδομή ενός κειμένου είναι έννοιες αλληλοσυμπληρούμενες και πρέπει να εξετάζονται παράλληλα (βλ. και Floros 2005). Ένα εύστοχο παράδειγμα διαφοράς μεταξύ επιμέρους χαρακτηριστικών και συνολικής εικόνας είναι τα ανέκδοτα. Ενώ τα μικροδομικά χαρακτηριστικά τους περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων χρονικότητα, εκφράσεις καθομιλουμένης κ.λπ., η συνολική εικόνα που «εκπέμπουν» είναι η δημιουργία γέλιου και αστείου και όχι η απλή αφήγηση (μακροδομή).

3.1.2. Σύντομη ιστορική ανασκόπηση της πολιτισμικής προσέγγισης

Η ιστορική ανασκόπηση αποτελεί ένα βολικό μεθοδολογικό εργαλείο για την παρουσίαση μιας σειράς θεωριών και προσεγγίσεων σε ένα φαινόμενο, διότι η χρονική ακολουθία διευκολύνει τη δημιουργία μιας λογικής συνέχειας και κατ' επέκταση την κατανόηση των πτυχών ενός φαινομένου. Στην περίπτωση της μεταφρασεολογίας γενικότερα, και της πολιτισμικής προσέγγισης ειδικότερα, η ιστορική ανασκόπηση δεν είναι όμως εύκολο εγχείρημα, καθώς α) δεν πρόκειται για αμιγώς ιστορικά γεγονότα, άρα δεν είναι δυνατόν να καταγραφεί με απόλυτη ακρίβεια το πότε εμφανίστηκε κάθε θεωρία ή προσέγγιση, και β) δεν είναι εύκολη η διαπίστωση της ιστορικής αλληλεξάρτησης των επιμέρους προσεγγίσεων ούτε και η διαπίστωση των παραμέτρων και αιτιών που οδήγησαν στην ανάπτυξή τους. Ωστόσο, παρά τις αντικειμενικές ιστοριογραφικές δυσκολίες, θα επιχειρηθεί μια ιστορική ανασκόπηση κατά προσέγγιση με χρονολογικό γνώμονα, μόνο και μόνο με σκοπό να αποκτηθεί μια συνολική εικόνα αυτού που αποκαλούμε πολιτισμική προσέγγιση στη μετάφραση. Πριν προχωρήσουμε στην αποτύπωση, είναι χρήσιμο να διασαφηνιστεί εν συντομία η διαφορά μεταξύ *θεωρίας* και *θεωρητικής προσέγγισης*. Με τον όρο *θεωρία* υπονοείται μια συνολική εξέταση ενός φαινομένου και των πτυχών του, και η κατασκευή ενός ολοκληρωμένου συστήματος ιδεών που επιχειρούν να ερμηνεύσουν ένα φαινόμενο ή ένα ζήτημα. Με τον όρο *θεωρητική προσέγγιση* υπονοείται η χρήση μιας θεωρίας για την περιγραφή και ερμηνεία ενός επιμέρους προβλήματος ή φαινομένου. Τόσο η θεωρία όσο και η θεωρητική προσέγγιση μπορούν να οδηγήσουν στην κατασκευή ενός *μοντέλου*, το οποίο επιχειρεί να αποτυπώσει με αφηρημένο τρόπο τις κύριες πτυχές ενός ζητήματος, αλλά και να αποτελέσει ένα πρότυπο προσέγγισης ανάλογων ζητημάτων ή προβλημάτων.

3.1.2.1. Απαρχές της πολιτισμικής προσέγγισης

Η συστηματική εξέταση πολιτισμικών ζητημάτων στη θεωρία και την πρακτική της μετάφρασης δεν είναι κάτι που ξεκίνησε ξαφνικά ή εκ του μηδενός. Ήδη από τη δεκαετία του 1950 γίνεται μνεία στην πολιτισμική διάσταση των μικροδομικών στοιχείων των κειμένων από τους Γάλλους Vinay & Darbelnet (1958), οι οποίοι αναφέρονται στις γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ αγγλικών και γαλλικών και αναλύουν τρόπους επίλυσής τους στο επίπεδο λέξεων και εκφράσεων (βλ. ενότητα 3.2 παρακάτω). Ιδιαίτερα, μάλιστα, για τη λογοτεχνική μετάφραση, ένα από τα πρώτα έργα που αναφέρεται στην πολιτισμική διάσταση των κειμένων και στην ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη η διάσταση αυτή κατά τη μετάφραση είναι το έργο του Τσέχου Jiří Levý για την τέχνη της λογοτεχνικής μετάφρασης, το 1963 (πρωτότυπος τίτλος: *Umění překlady*), ένα έργο που κατά γενικά ομολογία αποτέλεσε πρόδρομο σημαντικών εξελίξεων στη μεταφρασεολογία. Το 1964, ένα άλλο πρωτοποριακό έργο, εκείνο του Eugene Nida, περιγράφει τη γλώσσα ως συστατικό στοιχείο του πολιτισμού και τις λέξεις ως σύμβολα πολιτισμικών φαινομένων, με εμφανείς επιρροές από την επιστήμη της *εθνογραφίας* (ή *ανθρωπολογίας*), η οποία τύγχανε ιδιαίτερης άνθισης στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Την ίδια περίπου εποχή, τη δεκαετία του 1960 και του 1970, εμφανίζεται η αποκαλούμενη *Σχολή της Λειψίας* (*Leipziger Schule/Leipzig School*), η οποία πολύ σύντομα αποκτά διεθνή αναγνώριση. Το θεωρητικό αυτό κίνημα εκπροσωπείται από τους Otto Kade, Gert Jäger και Albrecht Neubert, εκδότες του περιοδικού *Fremdsprachen* (Ξένες Γλώσσες), οι οποίοι πρωτοπόρησαν στη σύγχρονη μεταφρασεολογία, μιλώντας για τις *επικοινωνιακές* και *περιστασιακές* (situation) παραμέτρους της μετάφρασης, άποψη που εκείνη την εποχή ήταν νεωτερική και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις μετέπειτα λειτουργικές θεωρίες της μετάφρασης, που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1970 και 1980. Αν και φαινομενικά οι παραπάνω παράμετροι δεν αναφέρονται αμιγώς σε πολιτισμικά στοιχεία, ωστόσο η συνειδητοποίηση της εξάρτησης της μεταφραστικής διαδικασίας

από επικοινωνιακές παραμέτρους, καθώς και από την τοπικότητα και τη χρονικότητα ενός εκφωνήματος, αποτελεί στοιχείο που άνοιξε τον δρόμο στη συμπερίληψη του ευρύτερου πολιτισμικού συγκειμένου κατά τη μεταφραστική διαδικασία.

Όπως υπονοεί και η Mary Snell-Hornby στην εξαιρετικής πληρότητας συστηματική παρουσίαση των διαφόρων «στροφών» (*turns*) που πήρε η μεταφρασεολογία στην ιστορία της, η «πολιτισμική στροφή» στη μεταφρασεολογία οφείλεται, μεταξύ άλλων, και σε μια άλλη «στροφή» που πραγματοποιήθηκε πιο πριν στη γλωσσολογία, και την οποία η Snell-Hornby (2006, σελ. 35 κ.ε.) ονομάζει «πραγματολογική στροφή». Πιο συγκεκριμένα, η εμφάνιση της θεωρίας των λεκτικών πράξεων (*speech act theory*) από τους φιλοσόφους John Austin το 1962 και John Searle το 1969, καθώς και το έργο του γλωσσολόγου Eugenio Coseriu περί συστήματος, νόρμας και ομιλίας (πρωτότυπος τίτλος: *Sistema, norma y habla*) το 1970, προσέφεραν έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο θεώρησης της γλώσσας και επηρέασαν έμμεσα και τις εξελίξεις στη θεωρία της μετάφρασης. Η θεωρία των λεκτικών πράξεων αναγνωρίζει ότι η γλώσσα και η χρήση της εξαρτώνται από κοινωνικές και επικοινωνιακές παραμέτρους και ότι η πραγματολογική διάσταση της γλώσσας είναι εκείνη που δημιουργεί επιπλέον νοήματα εντός του λόγου, ενώ ο Coseriu αναθεώρησε την παραδοσιακή αντίληψη του Ferdinand de Saussure περί διαχωρισμού μεταξύ *langue* και *parole*, προσθέτοντας (ανάμεσά τους) την έννοια της *νόρμας* ως κοινωνικής πραγμάτωσης ενός γλωσσικού συστήματος. Η άποψη αυτή αποτέλεσε προπομπή της έννοιας της νόρμας, όπως αυτή αποτυπώνεται στην *περιγραφική μεταφρασεολογία* (*Descriptive Translation Studies*), όπως θα δούμε παρακάτω. Η «πραγματολογική στροφή» στη φιλοσοφία της γλώσσας τοποθετείται στον αντίποδα της *μετασηματιστικής γενετικής γραμματικής* του Noam Chomsky, και θα πρέπει να τονιστεί ότι η Snell-Hornby αντιλαμβάνεται την «πολιτισμική στροφή» στη μεταφρασεολογία με πολύ ευρύ τρόπο ως αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος, που πηγάζει από την αποστασιοποίηση της μεταφρασεολογικής σκέψης από αμιγώς γλωσσολογικές προσεγγίσεις και προσανατολίζεται σε προσεγγίσεις που λαμβάνουν υπόψη τόσο το κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο πραγματοποιείται η μετάφραση, όσο και τους τρόπους με τους οποίους μια μετάφραση λειτουργεί, προσλαμβάνεται ή ερμηνεύεται στο περιβάλλον υποδοχής της. Η αντίληψη αυτή διαφέρει μερικώς από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την *πολιτισμική στροφή* η Susan Bassnett (Bassnett & Lefevere 1990), η οποία και πρότεινε τον όρο, όπως θα δούμε παρακάτω.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η Snell-Hornby υποστηρίζει ότι οι *λειτουργικές θεωρίες της μετάφρασης*, οι οποίες αναπτύχθηκαν στη Γερμανία, τη Φινλανδία, το Ισραήλ και την Ολλανδία σχεδόν ταυτόχρονα, αποτελούν ουσιαστικά τις απαρχές της γενικότερης «πολιτισμικής στροφής». Οι λειτουργικές θεωρίες, όπως άλλωστε και κάθε θεωρία, είναι προϊόν κάποιων διεργασιών, που οδηγούν στην αποκρυστάλλωση ιδεών μετά από επεξεργασία και αλληλεπίδραση με άλλες θεωρίες. Συνεπώς, είναι δύσκολο να εντοπίσει κανείς το ακριβές σημείο της εμφάνισής τους. Για τον λόγο αυτό, ως ορόσημο εμφάνισης μιας θεωρίας συνήθως λαμβάνουμε υπόψη τη δημοσίευση ενός σημαντικού έργου, όπου περιγράφεται διεξοδικά η θεωρία αυτή. Ως λειτουργικές θεωρίες της μετάφρασης εθίσται να θεωρούμε τις θεωρίες που προέκυψαν στη Γερμανία και τη Φινλανδία, και συγκεκριμένα τη θεωρία του σκοπού (*Skopostheorie*) από τους Reiß & Vermeer (1984) και τη *θεωρία της μεταφραστικής δράσης* (*Theorie des translatorischen Handelns*) από τη Holz-Mänttari (1984), καθώς και τα θεωρητικά μοντέλα της Reiß (1976) για τους κειμενικούς τύπους (την οποία εξετάσαμε ήδη παραπάνω, βλ. υποενότητα 3.1.1.4) και της Nord (1991) που θα εξετάσουμε στην ενότητα 2. Ωστόσο, όπως αφήνει να εννοηθεί και η Snell-Hornby (2006, σελ. 63), ως λειτουργική στην ουσία θεωρία θα πρέπει να εξετάσουμε και τη *θεωρία των πολυσυστημάτων* του Itamar Even-Zohar (1979) από το Τελ Αβίβ, ενώ η θεωρητική *Σχολή της χειραγώγησης* (*Manipulation School*) του Hermans (1985) και η θεωρία του Toury (1978, 1995) για τις *μεταφραστικές νόρμες* είναι στενά συνδεδεμένες με τη θεωρία των συστημάτων. Παρόλο που εστιάζουν σε διαφορετικές πτυχές του μεταφραστικού γεγονότος, τόσο οι παραδοσιακά εννοούμενες ως λειτουργικές θεωρίες όσο και η θεωρία των πολυσυστημάτων είναι προσανατολισμένες στο κείμενο-στόχο και εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο μια μετάφραση λειτουργεί στον πολιτισμό υποδοχής της.

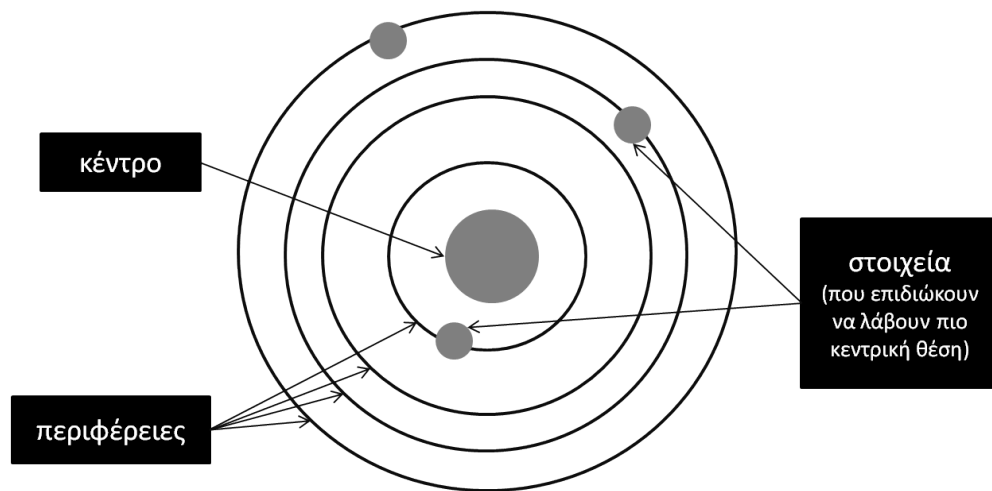
Η *θεωρία του σκοπού* (> ελλ. σκοπός: στόχος, επιδίωξη) συνοπτικά υποστηρίζει ότι μια μετάφραση εξαρτάται αποκλειστικά από τον στόχο, τον *σκοπό* που επιδιώκεται να επιτύχει η μετάφραση αυτή στον πολιτισμό υποδοχής της. Ο σκοπός του μεταφράσματος μπορεί να είναι διαφορετικός από τον σκοπό του πρωτοτύπου, όπως π.χ. στην περίπτωση που μια διαθήκη (σκοπός του πρωτοτύπου: να αποτελέσει νομικά δεσμευτικό έγγραφο) μεταφράζεται με σκοπό όχι να εκτελεστεί, αλλά να παρέχει ιστορική πληροφόρηση για τα δεδομένα μιας παλαιότερης εποχής. Άλλα παραδείγματα: ένα λογοτεχνικό έργο που μεταφράζεται όχι για να διαβαστεί, αλλά για να παιχθεί στο θέατρο, ένα λογοτεχνικό έργο που μεταφράζεται όχι για ενήλικες αλλά για παιδιά, ένα εξειδικευμένο επιστημονικό άρθρο που μεταφράζεται όχι για να διαβαστεί από ειδικούς επιστήμονες, αλλά για να ενημερώσει ένα ευρύτερο κοινό (εκκλαίκευση). Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως οι

παραπάνω περιπτώσεις επιβάλλουν διάφορες μεταφραστικές αλλαγές και μετατοπίσεις, ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός για τον οποίο γίνεται μια μετάφραση και το μετάφρασμα να λειτουργήσει με μερικώς ή ολικώς διαφορετικό τρόπο από ό,τι το πρωτότυπο (*αλλαγή λειτουργίας – Funktionsänderung, function alteration*). Αλλά ακόμα και στις περιπτώσεις όπου ο σκοπός της μετάφρασης παραμένει ο ίδιος με τον σκοπό του πρωτοτύπου (*διατήρηση λειτουργίας – Funktionskonstanz, function constancy*), πάλι είναι αναγκαίες κάποιες μεταφραστικές αλλαγές και μετατοπίσεις, επειδή τα πολιτισμικά δεδομένα σε ένα περιβάλλον δεν είναι ποτέ ακριβώς τα ίδια με τα πολιτισμικά δεδομένα ενός άλλου. Έτσι, π.χ., ακόμα και αν μια συνταγή μαγειρικής από ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον μεταφράζεται για ένα άλλο περιβάλλον με σκοπό επίσης να εφαρμοστεί ως συνταγή (διατήρηση λειτουργίας), αυτό δεν σημαίνει αυτομάτως ότι υπάρχουν διαθέσιμα ακριβώς τα ίδια υλικά ή σκεύη όπως στο περιβάλλον του πρωτοτύπου. Επίσης, τα διάφορα κειμενικά είδη (αιτήσεις, αναφορές, νομικά έγγραφα, λογοτεχνικά κείμενα κ.λπ.) δεν πραγματώνονται με τα ίδια γλωσσικά μέσα σε όλους τους πολιτισμούς, πράγμα που σημαίνει ότι για τη μετάφρασή τους, ακόμα και αν διατηρούν τη λειτουργία τους, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πολιτισμικοί παράγοντες εκτός από αμιγώς γλωσσικούς και να γίνουν οι απαραίτητες αλλαγές/προσαρμογές. Η θεωρία του σκοπού δίνει, επομένως, προτεραιότητα στο κείμενο-στόχο και όχι στο κείμενο-πηγή, ενώ πρεσβεύει ότι η μετάφραση πρέπει να γίνεται πάντα με βάση και γνώμονα τον σκοπό που θα επιτελέσει, ο οποίος πρέπει να συμφωνείται εκ των προτέρων μεταξύ του μεταφραστή/της μεταφράστριας και του πελάτη που παραγγέλλει μια μετάφραση, κατά τη συγκεκριμένη ανάθεση (*Brief, commission*) ενός μεταφραστικού έργου. Διαπιστώνουμε ότι η θεωρία του σκοπού είναι μια θεωρία βαθιά προσανατολισμένη σε πολιτισμικούς παράγοντες και δεν θα ήταν υπερβολή να τη χαρακτηρίσουμε ίσως την πρώτη συστηματική απόπειρα περιγραφής αυτού που σήμερα αποκαλούμε πολιτισμική διαμεσολάβηση. Ο ίδιος ο Vermeer (1986), άλλωστε, λίγο αργότερα αποκάλεσε τη μετάφραση *πολιτισμική μεταφορά (kultureller Transfer)*. Εν κατακλείδι, με τη θεωρία του σκοπού καταργείται το ιδανικό της ακρίβειας στην απόδοση του πρωτοτύπου και προτάσσεται η ιδέα της *λειτουργικής επάρκειας (Adäquatheit)* ενός μεταφράσματος.

Σε μια ανάλογη αντίληψη κινείται και η θεωρία της *μεταφραστικής δράσης*. Η θεωρία αυτή προέκυψε ως αποτέλεσμα αντίδρασης στην αναχρονιστική αντίληψη ότι οι μεταφραστές/μεταφράστριες είναι στην ουσία άβουλοι παρατηρητές που απλώς γνωρίζουν καλά ξένες γλώσσες. Εν αντιθέσει, η θεωρία της μεταφραστικής δράσης αντιλαμβάνεται τη μετάφραση όχι ως απλή γλωσσική μεταφορά, αλλά ως ένα *σύνολο ενεργών δράσεων* εκ μέρους του μεταφραστή/της μεταφράστριας, το οποίο εκτείνεται από τις δράσεις που απαιτούνται για την πολύπλευρη κατανόηση ενός κειμένου και των ιδιαίτερων γλωσσικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών του, μέχρι τις δράσεις που αφορούν τη διαπίστωση του σκοπού, που θα επιτελέσει η μετάφραση και τις δράσεις συνεννόησης του μεταφραστή/της μεταφράστριας με όλους τους εμπλεκόμενους στο μεταφραστικό έργο, από τους πληροφορητές μέχρι τα άτομα που θα παραγγείλουν μια μετάφραση και εκείνα που θα χρησιμοποιήσουν το προϊόν της. Συνεπώς, η θεωρία αυτή αποτυπώνει ένα πολύ ενεργό προφίλ του μεταφραστή/της μεταφράστριας, οι οποίοι λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες τόσο των κειμένων όσο και των χρηστών τους. Η ιδιαίτερη αξία αυτής της θεωρίας, όπως διαπιστώνει και ο Kaindl (1997), είναι ότι απελευθερώνει τη μεταφραστική διαδικασία από τον «φετιχισμό» της σχέσης πρωτοτύπου και μεταφράσματος, ενώ τοποθετεί τη μεταφραστική διαδικασία «πέρα από τη γλώσσα». Όπως και η θεωρία του σκοπού, η θεωρία της μεταφραστικής δράσης λαμβάνει επίσης υπόψη δράσεις και διεργασίες που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από πολιτισμικές διαφορές.

Η *θεωρία των πολυσυστημάτων*, αν και εστιάζει αποκλειστικά και μόνο στη λογοτεχνία, έχει έντονα στοιχεία *λειτουργισμού*, καθώς ασχολείται με τη θέση που λαμβάνει ένα μεταφρασμένο λογοτεχνικό έργο μέσα στο σύστημα της μεταφρασμένης λογοτεχνίας μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία αυτή συνοπτικά υποστηρίζει ότι η λογοτεχνία (τόσο η πρωτότυπη όσο και η μεταφρασμένη) αποτελεί ένα σύστημα (δηλαδή μια αφηρημένη οντότητα, όπου παρατηρείται αλληλεπίδραση ανάμεσα στα στοιχεία που την απαρτίζουν), και ότι το σύστημα αυτό αποτελεί ουσιαστικά μια συλλογή από άλλα επιμέρους συστήματα (εξ ου και ο όρος *πολυσύστημα*). Το πολυσύστημα αυτό εμφανίζει ένα κέντρο, όπου αποτυπώνεται ο λογοτεχνικός κανόνας, και μια σειρά από *περιφέρειες*, όπου τοποθετούνται λιγότερο κεντρικά στοιχεία του συστήματος. Οι θέσεις των στοιχείων αυτών μπορεί συνεχώς να αλλάζουν, πράγμα που σημαίνει ότι διάφορα πρόσωπα, λογοτεχνικά έργα και είδη, τα οποία είναι τοποθετημένα σε περιφερειακές θέσεις, συνεχώς προσπαθούν να καταλάβουν μια όσο το δυνατόν πιο κεντρική θέση εντός του συστήματος. Ομοίως, τα κεντρικά τοποθετημένα πρόσωπα, είδη και έργα μπορεί με την πάροδο του χρόνου να μετατοπιστούν προς πιο περιφερειακές θέσεις, ανάλογα με τις πολιτισμικές διεργασίες που διαμορφώνουν τον λογοτεχνικό κανόνα μιας κοινωνίας σε κάθε εποχή. Αν και η ιδέα αυτή είναι ομολογουμένως πολύ αφηρημένη και περίπλοκη, και δεν κατέστη πάντοτε δυνατόν να απεικονιστεί με σαφήνεια σε ένα θεωρητικό μοντέλο, η θεωρία των

πολυσυστημάτων προσέφερε την ανανεωτική, εναλλακτική εικόνα της λογοτεχνίας ως συστήματος συνεχώς μεταβαλλόμενου και ευρισκόμενου σε συνάρτηση με ποικίλους πολιτισμικούς παράγοντες, εν αντιθέσει προς μια παλαιότερη εικόνα της λογοτεχνίας ως στατικής και σχεδόν «ιερής» οντότητας. Στο ακόλουθο Σχήμα 3.2 θα επιχειρηθεί, με πάσα επιφύλαξη, μια σχηματική απεικόνιση των εννοιών του κέντρου και της περιφέρειας, με μόνο σκοπό τη βελτίωση της κατανόησής τους.

Σχήμα 3.2. Μια πιθανή απεικόνιση του κέντρου και της περιφέρειας των πολυσυστημάτων.

Διαπιστώνουμε, επομένως, πως η μετάφραση της λογοτεχνίας είναι ένα αντικείμενο όπου αποτυπώνονται σημαντικές πολιτισμικές διεργασίες. Η θεωρία των πολυσυστημάτων είχε έναν ισχυρά θετικό αντίκτυπο στην ίδια τη θέση της μεταφρασεολογίας ως θεωρητικού και επιστημονικού αντικειμένου, εφόσον την ανέδειξε ως ένα σημαντικό πεδίο διαπολιτισμικής επικοινωνίας και θεωρητικής έρευνας, βγάζοντάς την από την περιθωριακή θέση της παραγκωνισμένης φιλολογικής δραστηριότητας που εν πολλοίς κατείχε ως τότε. Φανερά επηρεασμένες από τη θεωρία των πολυσυστημάτων είναι, όπως προαναφέρθηκε, και η *Σχολή της Χειραγώγησης*, αλλά και η *θεωρία των μεταφραστικών νορμών*. Ως *Σχολή της Χειραγώγησης* επικράτησε να ονομάζεται η θεωρητική κίνηση που δημιουργήθηκε στα μέσα της δεκαετίας 1980 με τη δημοσίευση ενός συλλογικού τόμου από τον Theo Hermans το 1985, αν και το όνομα της θεωρίας μάλλον αποτελεί μια υπερβολική ερμηνεία της γενικής θέσης που υποστήριζαν οι συγγραφείς στον συλλογικό τόμο, ότι δηλαδή κάθε μετάφραση αποτελεί ως έναν βαθμό χειραγώγηση του πρωτοτύπου, για να επιτευχθεί ένας συγκεκριμένος σκοπός (βλ. Hermans 1985, σελ. 11). Ο στόχος που πραγματικά υποστηρίζει η *Σχολή της Χειραγώγησης*, όπως συνοπτικά τον περιγράφει ο ίδιος ο Hermans (1985, σελ. 10-11), είναι ότι:

«πολύ απλά, το να δημιουργηθεί ένα νέο παράδειγμα για τη μελέτη της λογοτεχνικής μετάφρασης στη βάση μιας περιεκτικής θεωρίας και μιας συνεχούς πρακτικής έρευνας [...], εν συντομία μια θεώρηση της λογοτεχνίας ως πολύπλοκου και δυναμικού συστήματος, μια πεποίθηση ότι θα πρέπει να υπάρχει μια συνεχής διάδραση ανάμεσα σε θεωρητικά μοντέλα και σε μελέτες περιπτώσεων, μια προσέγγιση της λογοτεχνικής μετάφρασης που να είναι περιγραφική, στοχοκεντρική, λειτουργική και συστημική, αλλά και ένα ενδιαφέρον για τις νόρμες και τους περιορισμούς που διέπουν την παραγωγή και την πρόσληψη των μεταφράσεων, για τη σχέση μεταξύ μετάφρασης και άλλων μορφών επεξεργασίας κειμένου, καθώς και για τη θέση και το ρόλο των μεταφράσεων τόσο στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού συστήματος όσο και στο πλαίσιο της διάδρασης ανάμεσα σε λογοτεχνικά συστήματα»

([...] quite simply, to establish a new paradigm for the study of literary translation, on the basis of a comprehensive theory and ongoing practical research [...], briefly, a view of literature as a complex and dynamic system; a conviction that there should be a continual interplay between theoretical models and practical case studies; an approach to literary translation which is descriptive, target-oriented, functional and systemic; and an interest in the norms and constraints that govern the production and reception of translations, in the relation between translation and other types of text

processing, and in the place and role of translations both within a given literature and in the interaction between literatures).

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές και η σχέση της θεωρίας αυτής με τη θεωρία για τις μεταφραστικές νόρμες στο γενικότερο πλαίσιο της *περιγραφικής μεταφρασεολογίας*. Γενικά, οι μεταφραστικές νόρμες προέκυψαν από το γεγονός ότι ο Gideon Toury θεωρούσε τη μετάφραση ως εξέχουσας σημασίας πολιτισμική δράση, η οποία, συνεπώς, επηρεάζεται από κοινωνικούς παράγοντες. Σε ένα ιδεατό δίπολο τέτοιων παραγόντων, στο ένα άκρο έχουμε τους σχεδόν απόλυτους κανόνες, ενώ στο άλλο την *ιδιοσυγκρασιακή συμπεριφορά* κάθε μεταφραστή. Στο ενδιάμεσο, όπως εύστοχα περιγράφει και η Snell-Hornby (2006, σελ. 73), υπάρχουν οι μεταφραστικές νόρμες, οι οποίες, τελικά, γίνονται αντιληπτές ως κοινωνικοί παράγοντες που επηρεάζουν το μεταφραστικό έργο, παράγοντες που ναι μεν δεν αποτελούν γενικούς απόλυτους κανόνες ή ατομικές πεποιθήσεις, αλλά ακολουθούνται ως γενικές τάσεις συμπεριφοράς από τους περισσότερους μεταφραστές, εξ ου και καλούνται *διαϋποκειμενικοί* παράγοντες (intersubjective factors).

Κατά την ίδια περίπου εποχή με όλα τα παραπάνω, κάποιες άλλες εξελίξεις στη θεωρία της λογοτεχνίας δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη μεταφρασεολογία. Οι δεκαετίες του 1960 και 1970 θεωρούνται εποχή όπου άνθισε η *μεταμοντέρνα θεωρία*. Σε γενικές γραμμές, η θεωρία αυτή αμφισβήτησε σθεναρά τον *δορισμό* και τη μοντέρνα λογική στην ανάλυση της λογοτεχνίας. Από την εξαιρετικά πλούσια θεωρητική παραγωγή της εποχής αυτής θα απομονώσουμε τη μεταδομική προσέγγιση του Roland Barthes (1977) και την *αποδομιστική προσέγγιση* του Jacques Derrida (1978). Η απομόνωση αυτή δεν γίνεται αυθαίρετα ή από εκλεκτικισμό, αλλά επειδή αυτές είναι οι προσεγγίσεις που επηρέασαν περισσότερο τη μεταφρασεολογία, ήδη από τη δεκαετία του 1980. Στη μεταδομική του προσέγγιση, ο Barthes υποστήριξε τον περίφημο «θάνατο» του συγγραφέα, εννοώντας όχι βέβαια έναν πραγματικό θάνατο, αλλά έναν συμβολικό θάνατο με την έννοια του ότι η ερμηνεία ενός κειμένου δεν εξαρτάται από τη διαπίστωση των όποιων προθέσεων του συγγραφέα αλλά κατεξοχήν από τους αναγνώστες, ο καθένας από τους οποίους μπορεί να δώσει τη δική του ερμηνεία. Έτσι ανατρέπεται η άποψη του ανέγγιχτου «ιερού πρωτοτύπου» και του ανέγγιχτου «ιερού συγγραφέα», που υποστηρίχθηκε κυρίως την εποχή του ρομαντισμού, ενώ πλέον «γεννιέται» ο αναγνώστης ως υπεύθυνος για την ερμηνεία ενός κειμένου. Σε μια περίπου ανάλογη γραμμή κινείται και ο Derrida με την αποδομιστική προσέγγιση, υποστηρίζοντας ότι τα κείμενα δεν έχουν προκαθορισμένο ή σταθερό νόημα, αλλά ότι το νόημα (επανα)δημιουργείται κάθε φορά που το κείμενο διαβάζεται. Με τον τρόπο αυτό ο Derrida αποδομεί (αποσυνθέτει) την έννοια του κειμένου ως κατασκευάσματος με σταθερό ή τελικό νόημα, κατά συνέπεια αποδομείται η δυνατότητα αναπαραγωγής των προθέσεων του συγγραφέα αλλά και η ίδια η έννοια της *πιστότητας* της μετάφρασης. Οι παραπάνω προσεγγίσεις αποτέλεσαν την αφετηρία για τη διατύπωση μιας ιδιαίτερης θεωρητικής προσέγγισης της μετάφρασης από τη Rosemary Arrojo το 1986, στη Βραζιλία, όπου είχε ήδη εμφανιστεί η αποκαλούμενη *κανιβαλιστική προσέγγιση*. Η κανιβαλιστική προσέγγιση προέκυψε ως μια μεταφορική αποτύπωση της προσπάθειας να αναβιώσουν αυτόχθονα στοιχεία που είχαν κατασταλεί από την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία. Στην προσπάθεια να αναβιώσουν οι αυτόχθονες πολιτισμικές αξίες, κανιβαλισμός δεν σημαίνει την εξαφάνιση ή την περιφρόνηση κυρίαρχων αποικιοκρατικών αξιών, αλλά την αφομοίωσή τους με δημιουργικό τρόπο, την αναπαραγωγή τους σε συνδυασμό με τις αυτόχθονες αξίες. Η Arrojo (1986), ωστόσο, δεν χρησιμοποίησε τη μεταφορά του κανιβαλισμού, αλλά τη μεταφορά του *παλίμψηστου* (δηλαδή του χειρόγραφου που σβήστηκε, για να γραφτεί πάνω του ένα άλλο κείμενο), για να εκφράσει στο πλαίσιο της μετάφρασης τις ιδέες του Barthes και του Derrida, αλλά και αυτές των εκπροσώπων της κανιβαλιστικής προσέγγισης. Υποστήριξε ότι η μετάφραση είναι ένα παλίμψηστο, ένα κείμενο που κάθε πολιτισμική κοινότητα σε κάθε χρονική περίοδο μπορεί να «σβήσει» για να «ξαναγράψει» επάνω του μια ερμηνεία του «ιδίου» κειμένου. Με αυτόν τον τρόπο, το παλαιό κείμενο αφομοιώνεται και αναπαράγεται με νέα μορφή (βλ. κανιβαλιστική προσέγγιση), αμφισβητώντας την πρωτοκαθεδρία της ερμηνείας μέσω των συγγραφικών προθέσεων (βλ. Barthes), δημιουργώντας έτσι τελικά νέα νοήματα και ερμηνείες (βλ. Derrida). Η προσέγγιση της Arrojo, αν και προέρχεται από τελείως διαφορετικές θεωρητικές καταβολές, συναντά τις λειτουργικές προσεγγίσεις και τη θεωρία των πολυσυστημάτων, εφόσον προϋποθέτει ότι η παραγωγή ενός μεταφράσματος εξαρτάται από το συγκεκριμένο πολιτισμικό συγκεκριμένο στο οποίο τοποθετείται, και όχι τόσο από το πρωτότυπο. Τέλος, η συγκεκριμένη μεταμοντέρνα προσέγγιση αποτέλεσε πρόδρομο της αποκαλούμενης *μετααποικιακής προσέγγισης* στη μετάφραση, όπως θα δούμε παρακάτω.

3.1.2.2. Εξέλιξη και σύγχρονες τάσεις

Παρά το ότι η «πολιτισμική στροφή» στη μεταφρασεολογία άρχισε να πραγματοποιείται ως προϊόν σύνθετης θεωρητικής σκέψης ήδη από τη δεκαετία του 1960, ο όρος *πολιτισμική στροφή* επίσημα εισήχθη από την Bassnett στον πρόλογο του συλλογικού τόμου που εξέδωσε με τον André Lefevere, υπό τον τίτλο *Translation, History and Culture* (1990). Στον τόμο αυτό συγκεντρώθηκαν μελέτες από διαφορετικές οπτικές και διαφορετικά αντικείμενα, όμως όλες είχαν ως κοινό τους παρονομαστή την (πολιτισμική) στροφή της μεταφρασεολογικής σκέψης προς θέματα που άπτονταν, όχι πλέον αμιγώς, γλωσσικών ζητημάτων, αλλά ζητημάτων πρόσληψης της μετάφρασης σε διαφορετικά πολιτισμικά συγκείμενα, υπό συγκεκριμένο πρίσμα κάθε φορά. Έτσι, ο τόμος συγκέντρωσε μελέτες για θέματα φεμινιστικής θεωρίας στη μετάφραση, θέματα μετααποικιακής λογοτεχνικής παραγωγής και μετάφρασης, καθώς και θέματα μετάφρασης υπό το πρίσμα ιδεολογικών διαφορών. Όλα αυτά τα ζητήματα εγείρονται λόγω των κατά περίπτωση ισχυρών πολιτισμικών διαφορών που υφίστανται στο τρόπο πρόσληψης ενός λογοτεχνικού έργου από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, και οι μελέτες πραγματεύονται κυρίως την πολυπλοκότητα των παραγόντων που οδηγούν σε συγκεκριμένο τρόπο γραφής ενός έργου και σε συγκεκριμένο τρόπο μετάφρασής του, αλλά και τις επιπτώσεις που έχουν οι παράγοντες αυτοί στους τρόπους πρόσληψης της μετάφρασης από το τελικό κοινό (δηλαδή το κοινό της μετάφρασης).

Το σημαντικότερο γνώρισμα της πολιτισμικής στροφής κατά τη δεκαετία του 1990 συνοψίζεται στην εγκατάλειψη της αποκαλούμενης «επιστημονικίζουσας» γλωσσολογικής προσέγγισης στη μετάφραση και στην απομάκρυνση της μεταφρασεολογίας από την εξερεύνηση καθαρά γλωσσικών ζητημάτων (βλ. και Γραμμενίδη 2009, σελ. 74 κ.ε.), όπως π.χ. της ισοδυναμίας και της πιστότητας μεταξύ λεξικών και εκφραστικών μονάδων. Σύμφωνα με τη Michaela Wolf (2002, σελ. 186), η πολιτισμική στροφή κατάφερε να αναδείξει την έννοια του πολιτισμού ως ένα δυναμικό και πολύπλοκο σύνολο παραγόντων που μεταβάλλεται συνεχώς και ενέχει, για το, λόγο αυτό, την έννοια της ημιτέλειας, ιδίως σε ό,τι αφορά τη μετάφραση, όπου αποδεικνύεται ότι η διαδικασία μεταφοράς αποτελεί στην ουσία έναν *τρίτο χώρο*, ένα ενδιάμεσο πεδίο ανάμεσα στους πολιτισμούς (βλ. Wolf 2000). Στον τρίτο αυτό χώρο ο μεταφραστής/η μεταφράστρια υφίσταται τις πιέσεις των εμπλεκόμενων πολιτισμών και δεν μεταφέρει απλώς από έναν πολιτισμό σε έναν άλλο, αλλά μπορεί να δημιουργεί ακόμα και μια νέα πολιτισμική οντότητα από τη συγχώνευση των πολιτισμών (βλ. και Bhabha 1994). Η αντιπαλότητα μεταξύ γλωσσολογικής προσέγγισης και πολιτισμικής προσέγγισης είναι τόσο παλιά στη μεταφρασεολογία όσο και αχρείαστη. Στην ουσία δεν πρόκειται για αντίθετες απόψεις, αλλά για αλληλοσυμπληρούμενες προσεγγίσεις, και η αντιπαλότητα οφείλεται εν πολλοίς στην έλλειψη επιστημολογικής επικοινωνίας ανάμεσα στα δύο θεωρητικά παραδείγματα και στο γεγονός ότι η κάθε μια από τις δύο προσεγγίσεις επικέντρωσε το ενδιαφέρον της σε διαφορετικούς κειμενικούς τύπους: Η μεν πολιτισμική προσέγγιση επικεντρώθηκε στη μετάφραση *λογοτεχνικών κειμένων*, όπου αναπόφευκτα εγείρονται θέματα πολύ πέρα από το απλά γλωσσικό, όπως π.χ. η πρόσληψη του έργου, η ιδεολογία που αντιπροσωπεύεται, οι πολιτισμικές συνθήκες παραγωγής των κειμένων και ο πολιτισμικός διάλογος, ενώ δε η γλωσσολογική προσέγγιση επικεντρώθηκε κυρίως στα λεγόμενα *χρηστικά κείμενα*, όπου τα ζητήματα γλωσσικής πιστότητας και ισοδυναμίας είναι κατ' ανάγκη πιο επιφανή. Όπως, όμως πολύ εύγλωττα το διατύπωσε ο περίφημος Ρώσος γλωσσολόγος και θεωρητικός της λογοτεχνίας Roman Jakobson (1960), «ο γλωσσολόγος που κωφεύει μπροστά στην ποιητική λειτουργία της γλώσσας, αλλά και ο θεωρητικός της λογοτεχνίας που αδιαφορεί για τα γλωσσολογικά προβλήματα και είναι άσχετος με τις γλωσσολογικές μεθόδους, είναι εξίσου σκανδαλωδώς ανίδεοι» (*A linguist deaf to the poetic function of language and a literary scholar indifferent to linguistic problems and unconvertant with linguistic methods are equally flagrant anachronisms*).

Όπως προαναφέρθηκε, η πολιτισμική στροφή στη μεταφρασεολογία είναι μια εξέλιξη ευρισκόμενη σε άμεση συνάρτηση με παράλληλες εξελίξεις σε όμορες επιστήμες και πεδία, όπως η λογοτεχνία αλλά κυρίως οι *πολιτισμικές σπουδές*. Οι πολιτισμικές σπουδές είναι ένα πολύ ευρύ πεδίο σπουδών που αποτελεί, όπως άλλωστε και η ίδια η μεταφρασεολογία, μια *διεπιστήμη*, εφόσον πληροφορείται ταυτόχρονα από πολλά άλλα επιστημονικά πεδία, λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακά, όπως π.χ. η λογοτεχνία, η φιλοσοφία, η εθνογραφία, ο κινηματογράφος, οι καλές τέχνες. Οι πολιτισμικές σπουδές είναι, δηλαδή, το σύνολο των δραστηριοτήτων που επιχειρούν να ερευνήσουν, μεταξύ άλλων, τον τρόπο που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό και τα προϊόντα του, την έννοια του πολιτισμού σε διαφορετικά χρονικά, κοινωνικά και πολιτικά συγκείμενα, την αλληλεπίδραση μεταξύ του ανθρώπου και των πολιτισμικών προϊόντων (υλικών και άυλων), που εκείνος κατασκευάζει, χρησιμοποιεί, απορρίπτει ή εξυψώνει, την ανθρώπινη επικοινωνία μέσω των πολιτισμικών προϊόντων, τη διαμόρφωση κοινωνικών ομάδων στη βάση του πολιτισμού, αλλά και τις εξουσιαστικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσω πολιτισμικών διεργασιών. Η μετάφραση κατέχει σημαντική θέση ανάμεσα στα ερευνητικά ενδιαφέροντα των πολιτισμικών σπουδών, καθώς αποτελεί μια διεργασία που

προκαλεί και εκφράζει πολλές από τις παραπάνω δραστηριότητες, είτε πρόκειται για *διαγλωσσική μετάφραση* (μεταξύ γλωσσών) είτε πρόκειται για *διασημειωτική μετάφραση* (μετάφραση από γλωσσικά προς μη γλωσσικά σημειωτικά συστήματα, π.χ. κινηματογραφική προσαρμογή βιβλίου) (βλ. Jakobson 1959).

Ανάμεσα στις σημαντικότερες εξελίξεις που πυροδότησε η πολιτισμική στροφή, όσον αφορά την περιγραφή και τη διερεύνηση νέων πτυχών της πολιτισμικής διάστασης της μετάφρασης, είναι εκείνες που αφορούν τη *μετα-αποικιακή μεταφρασεολογία*, τη *φεμινιστική θεωρία* αλλά και, γενικότερα, τις *σπουδές φύλου* στη μετάφραση, και τη *μετάφραση ως ιδεολογία*. Η αποκαλούμενη *μετα-αποικιακή μεταφρασεολογία* μελετά ζητήματα μετάφρασης ενός ιδιαίτερου λόγου, εκείνου που προκύπτει από συγγραφείς/ομιλητές που έζησαν και δημιούργησαν μέσα σε αποικιοκρατικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, τα οποία, μετά την ανεξαρτητοποίηση των αντίστοιχων κρατών, απέκτησαν μεν μια τρόπον τινά αυτονομία (όσο μπορεί ποτέ κανείς να θεωρήσει οποιοδήποτε πολιτισμικό περιβάλλον αυτόνομο), όμως στην ουσία συνέχισαν να αποτελούν τόπο έντονης—αλλά και ασύμμετρης—συνύπαρξης του εξουσιαστικά «ισχυρότερου» αποικιοκρατικού λόγου και του «ασθενέστερου» γηγενούς λόγου. Τέτοια περιβάλλοντα συναντάμε, π.χ. στις πρώην βρετανικές και γαλλικές αποικίες της Ινδίας, της Αφρικής και της Κεντρικής Αμερικής. Η ιδιότυπη συνύπαρξη αποικιοκρατικού και αποικιοκρατούμενου λόγου ήγειρε, όπως ήταν αναμενόμενο, ζητήματα αποτύπωσης ενός ιδιαίτερου ύφους και τρόπου γραφής στον συγγραφικό λόγο, όπως και ζητήματα μετάφρασης του ιδιαίτερου αυτού ύφους, αλλά και γενικότερα του αποικιοκρατούμενου λόγου προς τον αποικιοκρατικό και αντίθετα. Η ανάγκη να ακουστεί η φωνή του αποικιοκρατούμενου λόγου, είτε ως κάτι πρωτότυπο είτε μέσω της οικειοποίησης και του «κανιβαλισμού» (βλ. παραπάνω) του, σύντομα έφερε εντελώς νέους τρόπους θεώρησης των ορίων της μετάφρασης και της μεταφρασιμότητας, γεγονός που οδήγησε και σε μια νέα θεώρηση ζητημάτων που άπτονται της *μεταφραστικής ηθικής*, όπως π.χ. του κατά πόσο είναι αποδεκτή στη μετάφραση η υιοθέτηση μιας διαφορετικής στάσης από ό,τι αυτή του πρωτοτύπου, κατά πόσο η μετάφραση πρέπει να συνεχίσει να προσανατολίζεται στις επικρατούσες δυτικοτρόπες νόρμες, του ποια κείμενα επιλέγονται να μεταφράζονται κ.ά. Η σημαντικότερη, ίσως, συνεισφορά της μετα-αποικιακής προσέγγισης στη μετάφραση συνίσταται στο ίδιο το γεγονός ότι ο πρώην αποικιοκρατούμενος λόγος άρχισε πλέον να μεταφράζεται προς τον πρώην αποικιοκρατικό, αλλά και στο ότι ανέδειξε τη μεταφραστική πράξη ως *πολιτική* (με την ευρύτερη έννοια του όρου) πράξη διαπραγμάτευσης της *ετερότητας*. Ανέδειξε, δηλαδή, τη μεταφραστική πράξη ως μια εξέχουσα δημιουργική διαδικασία συνάντησης με το *Άλλο*, το διαφορετικό, που αναπόφευκτα οδηγεί και στην ίδια τη διαπραγμάτευση του *Εαυτού*, του γνώριμου. Με τον τρόπο αυτό άρχισε να αναδεικνύεται και η μετάφραση ως δυνατότητα δημιουργίας μιας κάθε φορά ιδιαίτερης, νέας γλώσσας που στόχευε στο να εκφράσει το ιδιαίτερο μείγμα λόγων και την ιδιαίτερη διαπραγματευτική διαδικασία που λάμβανε χώρα —εν συντομία, μιας «υβριδικής» γλώσσας, όπως την ονομάζει ο Σαλμάν Ρουσντί (Rushdie 1991). Μια ακόμα σημαντική συμβολή της μετα-αποικιακής προσέγγισης είναι η καλλιέργεια της έννοιας αυτού που προσωρινά θα ονομάζαμε *πολιτισμικό διάπλου* (*transculturality*). Με τον *πολιτισμικό διάπλου* εννοούμε το πέρασμα μέσα από πολλούς πολιτισμούς, πράγμα που ανταποκρίνεται καλύτερα στους πραγματικούς τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται και κινείται ο λόγος ενός πολιτισμικού συνόλου ή ενός ατόμου. Ειδικά σε σχέση με τη μετάφραση, η έννοια αυτή συλλαμβάνει πιο εύστοχα τις πραγματικές πολιτισμικές διεργασίες που συμβαίνουν, δηλαδή το πέρασμα μέσα από περισσότερους πολιτισμούς, σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της *διαπολιτισμικότητας* (*interculturality*), με την οποία εννοούμε τη διάδραση μεταξύ δύο πολιτισμών, μια σύλληψη μάλλον ιδεατή και τελικά όχι τόσο εύστοχη, δεδομένου του ότι πολλά από τα πολιτισμικά φαινόμενα που παρατηρούμε και προσλαμβάνουμε ως ενιαίες μονάδες, στην πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα πιο περίπλοκων διεργασιών με περισσότερες «καταβολές» (βλ. και Pratt 1992). Θεμελιώδες έργο για την μετα-αποικιακή θεωρία γενικότερα αποτελεί το βιβλίο του Έντουαρντ Σαΐντ *Orientalism* (Said 1978), ενώ στα σπουδαιότερα μεταφρασεολογικά έργα που εισήγαγαν και πραγματεύονται τη μετα-αποικιακή θεώρηση στη μετάφραση συγκαταλέγονται τα έργα των Niranjana (1992), Mehrez (1992) Dingwaney & Mayer (1995), Bassnett & Trivedi (1999), και Simon & St-Pierre (2000).

Σε ανάλογες γραμμές, η εξέταση της μετάφρασης υπό το πρίσμα της φεμινιστικής θεωρίας και των σπουδών φύλου είχε ως αφετηρία την αντίληψη της μετάφρασης ως πράξης βαθιά πολιτικής, όπου ιδεολογίες και σχέσεις εξουσίας επιβάλουν συγκεκριμένες θεωρήσεις του μεταφραστικού φαινομένου που δεν μπορούν απλώς να περάσουν απαρατήρητες. Εν προκειμένω, η φεμινιστική θεωρία αποσκοπεί αφενός στο να αναδείξει τη γυναικεία γραφή ως ένα ιδιαίτερο είδος λόγου, αφετέρου στο να τονίσει ότι οι επικρατούσες νόρμες συγγραφής και μετάφρασης σε μεγάλο βαθμό παραβλέπουν και καταπιέζουν τη γυναικεία φωνή, ένα έλλειμμα που, στην περίπτωση της μετάφρασης, θα πρέπει να αντισταθμίζεται με διορθωτικού τύπου παρέμβαση που, ακριβώς, θα δίνει φωνή στον λόγο που καταπιέζεται. Εγείρονται έτσι ακόμα μια φορά

ζητήματα μεταφραστικής ηθικής και διαπραγμάτευσης της *ταυτότητας*, τα οποία αφορούν όχι μόνο τη γυναικεία φωνή αλλά τη φωνή του κοινωνικού φύλου γενικότερα, όπως αναδεικνύεται και από τις σπουδές φύλου, που πρόσφατα άρχισαν να ανθίζουν ως ιδιαίτερο πεδίο έρευνας. Οι σπουδές φύλου ως οργανωμένο ερευνητικό πεδίο αποτελούν σχετικά νέο θεωρητικό παράδειγμα και προσέγγιση του ανθρώπινου πολιτισμού από τη σκοπιά των κοινωνικών και σεξουαλικά μειονοτικών ομάδων. Εξετάζουν τον ιδιαίτερο λόγο που αναπτύσσεται εντός των ομάδων αυτών και επιχειρούν να καταστήσουν τις ομάδες αυτές πιο ορατές, χρησιμοποιώντας ως κύριο μεθοδολογικό εργαλείο τη βασική διάκριση μεταξύ *σεξουαλικού* και *κοινωνικού* φύλου, έννοιες που δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκη. Αν και η φεμινιστική θεωρητική έρευνα εμφανίστηκε ήδη από τις δεκαετίες του 1970, πέρασε στη μεταφραστική σκέψη και έγινε γνωστή στη μεταφρασεολογία σχετικά αργά, κυρίως μέσω του έργου της Louise von Flotow (1997) και της Sherry Simon (1996) στον Καναδά, αλλά γνώρισε περιορισμένη ανάπτυξη, όπως άλλωστε και οι σπουδές φύλου (σε σχέση με τη μετάφραση). Άλλα σημαντικά κείμενα είναι της Godard (ήδη από το 1990), των Grbić & Wolf (1998), και των συγγραφέων του συλλογικού τόμου που εκδόθηκε από τις Messner & Wolf (2001), ενώ στη συλλογή ιστορικά και θεωρητικά σημαντικών κειμένων που εξέδωσε ο Lawrence Venuti με τίτλο *The Translation Studies Reader* (2004) συμπεριλήφθηκε το κείμενο του Keith Harvey για τη μετάφραση της ομοφυλοφιλικής αργκό.

Ενώ οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις αφορούν κυρίως τα λογοτεχνικά έργα, σημαντική εξέλιξη εμφάνισε η πολιτισμική προσέγγιση και όσον αφορά τη μετάφραση των λεγόμενων χρηστικών κειμένων, ιδίως τα τελευταία 15 χρόνια. Η παγκοσμιοποίηση και η ψηφιακή επανάσταση προκάλεσαν μια ευρεία άνθιση της μεταφραστικής δραστηριότητας σε τομείς, όπως η διαφήμιση, τα τουριστικά κείμενα (οδηγοί και φυλλάδια), τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, το λογισμικό και τα προγράμματα υπολογιστών, οι ιστοσελίδες και η ειδησεογραφία. Η συστηματική ενασχόληση με τη μετάφραση των παραπάνω κειμενικών ειδών έχει αρχίσει να διαμορφώνει ξεχωριστά, διεπιστημονικά πεδία έρευνας, τα οποία είναι αδύνατο να παρουσιαστούν εδώ με λεπτομέρεια. Οφείλουμε, ωστόσο, να διευκρινίσουμε ότι η έρευνα αυτή –τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη μεταφραστική σκέψη– δεν έχει ακριβώς οδηγήσει σε νέες θεωρίες ή θεωρητικές προσεγγίσεις, παρά μάλλον στη θεωρητική αναδιαπραγμάτευση του ίδιου του όρου *μετάφραση* και των ορίων της. Ο υψηλός βαθμός πολιτισμικής (άρα και γλωσσικής) προσαρμογής που απαιτείται για τη μετάφραση και τη χρήση ιστοσελίδων, παιχνιδιών και άλλου λογισμικού ή προγραμμάτων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα οδήγησε σε δανεισμό από το γνωστικό πεδίο του μάρκετινγκ και χρήση του όρου *επιχώρια* ή *τοπική προσαρμογή* (*localization*), αντί για διατήρηση του παραδοσιακού όρου *μετάφραση*. Την ίδια στιγμή, ο όρος μετάφραση κρίθηκε επίσης ανεπαρκής για την περιγραφή των πολύπλοκων διαδικασιών που απαιτούνται για την προσαρμογή ενός διαφημιστικού μηνύματος σε άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα ανά τον κόσμο, εφόσον η προσαρμογή αυτή δεν απαιτεί μόνο τη μετάφραση γλωσσικού υλικού αλλά και την προσαρμογή εξωγλωσσικού υλικού (π.χ. εικόνες), έτσι ώστε το διαφημιστικό μήνυμα να λειτουργήσει με τον επιθυμητό τρόπο σε δέκτες με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Βασική προϋπόθεση για μια τέτοια προσαρμογή είναι η βαθιά γνώση του πολιτισμικού περιβάλλοντος υποδοχής του μηνύματος, καθώς και οι δημιουργικές ικανότητες. Ως αποτέλεσμα, ο συνηθέστερος πλέον όρος για τη μετάφραση της διαφήμισης είναι ο όρος *μεταδημιουργία* (*transcreation*), ο οποίος στα ελληνικά αποτελεί προσωρινή απόδοση με κάθε επιφύλαξη (για τον όρο *transcreation* στη μεταφρασεολογία βλ., ενδεικτικά, Pedersen 2014). Σε ό,τι αφορά τη μετάφραση ειδήσεων, η έρευνα είναι περισσότερο περιγραφική και εστιάζει στις πολλές και παράλληλες διεργασίες που συμβαίνουν κατά τη μεταφορά μιας είδησης μέσα από πολλαπλά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η καθαντό διαγλωσσική μετάφραση αποτελεί μόνο μία από τις διεργασίες αυτές, ενώ η δημοσιογραφική παρέμβαση φαίνεται να είναι η πλέον ισχυρή διεργασία, πράγμα που οδήγησε στην επινόηση του όρου *μετα-επεξεργασία* (*transediting*) από την Stetting (1989), όταν πρόκειται για τη μεταφορά ειδησεογραφικών μηνυμάτων. Ο όρος στα ελληνικά αποτελεί και πάλι προσωρινή απόδοση με κάθε επιφύλαξη. Για τη μετάφραση ειδήσεων βλ., ενδεικτικά, Valdeón (2007), Bielsa & Bassnett (2009), Loupaki (2010).

Ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε η πολιτισμική στροφή στη μεταφρασεολογία καθώς και η πλειάδα νέων όρων αποδεικνύουν ότι η μετάφραση γίνεται πλέον αντιληπτή ως *πολιτισμική διαμεσολάβηση*, και ότι η μεταφρασεολογία έχει αφήσει οριστικά πίσω της την αποκλειστική έμφαση στις γλωσσικές διεργασίες. Σε ανάλογη γραμμή κινείται και η έρευνα γύρω από τη διερμηνεία, καθώς οι νέες μορφές διερμηνείας που έχουν αρχίσει να παγιώνονται και ως αντικείμενα μελέτης και εκπαίδευσης, ιδίως η *διερμηνεία για κοινωνικούς σκοπούς* ή *κοινωνική διερμηνεία* (*community interpreting*), έχουν καταδείξει ότι πέρα από τη γλωσσική διάσταση, πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις ικανότητες διαπολιτισμικής επικοινωνίας, για να επιτευχθεί με επιτυχία ο σκοπός της διερμηνείας.

3.2. Μεθοδολογικές πτυχές της πολιτισμικής προσέγγισης

Οι μεθοδολογικές πτυχές της πολιτισμικής προσέγγισης στη μετάφραση αφορούν την πρακτική της διάστασης, και συγκεκριμένα τις διεργασίες και τα βήματα που προτείνονται για τη μετάφραση πολιτισμικών στοιχείων στα κείμενα. Ευθύς εξαρχής θα πρέπει να γίνει σαφές ότι ο όρος *μεθοδολογία* είναι κάπως αφηρημένος και ευρύς, διότι περιλαμβάνει όλες εκείνες τις προσεγγίσεις και τα σχέδια δράσης που συστήνονται για την αντιμετώπιση μεταφραστικών θεμάτων και προβλημάτων σε πρακτικό επίπεδο. Αντίθετα, με τον όρο *μέθοδος* εννοείται μια συγκεκριμένη ακολουθία βημάτων για την επίλυση ενός μεταφραστικού προβλήματος. Πρέπει επίσης να καταστεί σαφές ότι οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις δεν συμβαδίζουν απόλυτα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις, δηλαδή πάντοτε ως άμεση απόρροιά τους. Τούτο οφείλεται κυρίως σε δύο λόγους: αφενός, η μεταφρασεολογία δεν εξελίχθηκε πάντοτε με συντονισμένο τρόπο, αλλά σε μεγάλο βαθμό αποσπασματικά και σε διαφορετικά κέντρα ενασχόλησης με το μεταφραστικό φαινόμενο. Έτσι εξηγείται και το γιατί κάποιες συγγενικές, τελικά, θεωρίες, αναπτύχθηκαν στην πραγματικότητα ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Το ίδιο συνέβη εν πολλοίς και με τη μεθοδολογική αντιμετώπιση της μεταφραστικής πράξης. Αφετέρου, κάποιες φορές το ενδιαφέρον των εκάστοτε ερευνητών επικεντρώθηκε άλλοτε σε μεθοδολογικά και άλλοτε σε θεωρητικά προβλήματα, χωρίς να αναπτύσσονται και οι δύο πτυχές ταυτόχρονα. Συνεπώς, η παρουσίαση των μεθοδολογικών πτυχών δεν ενδείκνυται να γίνει με χρονολογική σειρά, αλλά με μια σειρά που θα καθιστά εμφανή τη λογική τους αλληλεξάρτησης, στον βαθμό βέβαια που αυτό είναι δυνατόν. Οι ελληνικοί όροι που θα παρατεθούν στο κεφάλαιο 2 είναι, είτε όροι που έχουν ήδη προταθεί στο Delisle et al. (2008) είτε προσωρινές μεταφράσεις των αντίστοιχων ξενόγλωσσων όρων, με κάθε επιφύλαξη.

3.2.1. Μικροδομικές προσεγγίσεις

Ένα καίριο κομμάτι της μεταφραστικής μεθοδολογίας αποτελούν οι **μεταφραστικές στρατηγικές**. Οι στρατηγικές, αντίθετα από ό,τι συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία και στη διδακτική της μετάφρασης, δεν αφορούν την αντιμετώπιση μικροδομικών μεταφραστικών προβλημάτων, αλλά αποτελούν *συνολικά* και *γενικά* *πλάνα δράσης*, τα οποία αποφασίζονται από τον μεταφραστή/τη μεταφράστρια με βάση, μεταξύ άλλων, τον κειμενικό τύπο και το κειμενικό είδος, τις εκτιμώμενες ανάγκες του τελικού κοινού, και τις επικρατούσες μεταφραστικές νόρμες. Για παράδειγμα, η απόφαση να μεταφράσει κανείς *κυριολεκτικά* ή *ελεύθερα* είναι μια γενική απόφαση που αφορά τη στάση που θα τηρήσει ο μεταφραστής/η μεταφράστρια απέναντι στο κείμενο-πηγή, και όχι τον τρόπο με τον οποίο θα επιλύσει ένα συγκεκριμένο μικροδομικό πρόβλημα. Για το επίπεδο της μικροδομής, αντίθετα, χρησιμοποιούμε τις **μεταφραστικές τεχνικές** ή **μεθόδους**. Το παλαιότερο ζεύγος μεταφραστικών στρατηγικών είναι η *κυριολεκτική* (*literal*) και η *ελεύθερη* (*free*) μετάφραση. Κυριολεκτική μετάφραση είναι εκείνη που ακολουθεί μεν πιστά τη μορφή και τις σημασίες του πρωτοτύπου, αλλά προχωρεί και στην αναγκαία προσαρμογή του στις γραμματικο-συντακτικές μορφές της γλώσσας-στόχου, ώστε να μην εμποδίζεται η κατανόηση. Αντίθετα, οι ακραίες μορφές της κυριολεκτικής μετάφρασης, δηλαδή η κατά λέξη μετάφραση ή η *έκτυπη* μετάφραση (ολόκληρων φράσεων), ακολουθούν απόλυτα τη μορφή του πρωτοτύπου, σε σημείο που εμποδίζεται η κατανόηση του μεταφράσματος. Η κυριολεκτική μετάφραση είναι *πηγοκεντρική*, δηλαδή προσανατολισμένη στη γλώσσα-πηγή, ενώ η ελεύθερη είναι *στοχοκεντρική*, δηλαδή προσανατολισμένη στη γλώσσα-στόχο. Η ορολογία αυτή προτάθηκε από τον Jean-René Ladmiral (1986,) όταν αναφέρθηκε σε *μεταφραστές προσανατολισμένους στο πρωτότυπο* (*sourciers*) και *μεταφραστές προσανατολισμένους στο μετάφρασμα* (*ciblistes*), και σχετίζεται άμεσα με ένα άλλο παραδοσιακό ζεύγος στρατηγικών, εκείνο της *ξενοποίησης* (*foreignization*) και της *οικειοποίησης* (*domestication*). Ξενοποίηση είναι η στρατηγική που αποσκοπεί στο να διατηρήσει την ξενικότητα και τη διαφορετικότητα στη μετάφραση, φέρνοντας το τελικό κοινό πιο κοντά στο κείμενο-πηγή. Οικειοποίηση είναι η στρατηγική που αποσκοπεί στο να προσαρμόσει το πρωτότυπο στη γλώσσα-στόχο, ώστε το κοινό να έχει το αίσθημα του οικείου και όχι της ξενικότητας, όταν διαβάζει τη μετάφραση. Ένα εύστοχο παράδειγμα είναι πάντα η μετάφραση των μενού των εστιατορίων:

- *Ξενοποίηση*: Ας υποθέσουμε ότι κατά τη μετάφραση του μενού μιας ελληνικής ταβέρνας προς τα αγγλικά θα πρέπει να μεταφράσουμε τους «*κεφτέδες*». Μια μετάφραση μέσω μεταγραφής, δηλαδή “*keftedes*”, θα διατηρούσε την ξενικότητα και τον «εξωτισμό» του πρωτοτύπου, αντικατοπτρίζοντας μια ξενοποιητική στρατηγική.

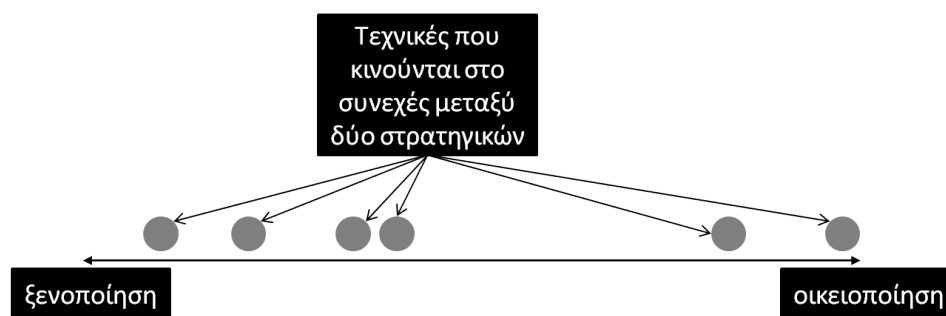
- **Οικειοποίηση:** Αν κατά την ίδια μετάφραση του μενού μιας ελληνικής ταβέρνας προς τα αγγλικά προτιμηθεί μια μετάφραση μέσω ολικής προσαρμογής στη γλώσσα-στόχο, π.χ. “*meatballs*”, αυτό δεν θα διατηρούσε τίποτε από την ξενικότητα και τον «εξωτισμό» του πρωτοτύπου, αλλά θα έκανε τη μετάφραση να ακούγεται πολύ οικεία στον αναγνώστη, αντικατοπτρίζοντας μια οικειοποιητική στρατηγική.

Οι στρατηγικές της ξενοποίησης και της οικειοποίησης, αν και στη σύγχρονη μορφή τους περιγράφηκαν και συζητήθηκαν εκτενώς από τον Lawrence Venuti (1995), ο οποίος υποστήριξε ότι η επιλογή ανάμεσά τους είναι θέμα ιδεολογίας, αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης ήδη από τα πρώιμα χρόνια της μεταφρασεολογίας, ενώ τις συναντάμε και με διαφορετικά ονόματα στη βιβλιογραφία, καθώς προτάθηκαν κατά καιρούς διάφορα παρόμοια ζεύγη, που στην ουσία μπορούν να αναχθούν στο παραπάνω παραδοσιακό δίπολο. Έτσι, έχουμε τα εξής ζεύγη στρατηγικών, τα οποία εμφανίζουν εννοιολογικές ομοιότητες (βλ. Πίνακα 3.1):

Πηγοκεντρικές στρατηγικές	Στοχοκεντρικές στρατηγικές	
ξενοποίηση (<i>foreignization</i>)	οικειοποίηση (<i>domestication</i>)	(Venuti 1995)
μορφική ισοδυναμία (<i>formal equivalence</i>)	δυναμική ισοδυναμία (<i>dynamic equivalence</i>)	(Nida 1964)
σημασιολογική μετάφραση (<i>semantic translation</i>)	Επικοινωνιακή μετάφραση (<i>communicative translation</i>)	(Newmark 1988)
τεκμηριωτική μετάφραση (<i>documentary translation</i>)	εργαλειακή μετάφραση (<i>instrumental translation</i>)	(Nord 1991)

Πίνακας 3.1. Ζεύγη μεταφραστικών στρατηγικών.

Οι μεταφραστικές στρατηγικές αποτελούν το κατεξοχήν παράδειγμα σκέψης με βάση ένα μοντέλο που δέχεται ότι υπάρχουν δύο άκρα, από τα οποία επιλέγουμε είτε το ένα είτε το άλλο. Ωστόσο, αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της μεταφραστικής πράξης. Σπανιότατα επιλέγεται αμιγώς είτε το ένα είτε το άλλο άκρο. Αυτό που συμβαίνει είναι δηλαδή μια «στρατηγική υβριδικότητα», καθώς σε μια μετάφραση συνυπάρχουν σε διαφορετικό βαθμό και οι δύο στρατηγικές, αλλά συνήθως υπερισχύει η μία από τις δύο, με την έννοια ότι εφαρμόζεται σε περισσότερα σημεία του κειμένου από ό,τι η άλλη. Με άλλα λόγια, οι επιμέρους μεταφραστικές τεχνικές που έχουμε στη διάθεσή μας πλησιάζουν περισσότερο το ένα άκρο ή το άλλο. Για τον λόγο αυτό, αντί να μιλάμε για τις στρατηγικές ως δίπολα, θα ήταν πιο χρήσιμο και εύστοχο να θεωρούμε ότι το κάθε ζεύγος στρατηγικών αποτελεί τα άκρα ενός *συνεχούς*, πάνω στο οποίο κινείται η μεταφραστική πράξη, άλλοτε πλησιάζοντας το ένα άκρο και άλλοτε το άλλο. Το Σχήμα 3.3 παρακάτω επιχειρεί να αποδώσει την ιδέα αυτού του συνεχούς.

Σχήμα 3.3. Μια πιθανή απεικόνιση του συνεχούς μεταξύ δύο μεταφραστικών στρατηγικών.

Πριν περάσουμε από τις στρατηγικές στις (μικροδομικές) τεχνικές, θα ήταν ίσως χρήσιμο να γίνει αναφορά στο μοντέλο του Koller (1979), το οποίο, αν και δεν αποτελεί καθαυτό μοντέλο μεταφραστικών τεχνικών, ωστόσο είναι μια από τις πιο διαδεδομένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στο θέμα της ισοδυναμίας από μια σκοπιά που συνδυάζει την αντιπαραβολική γλωσσολογία και τη μετάφραση. Ο Koller υποστήριξε ότι δεν υπάρχει πάντα απόλυτη ισοδυναμία που να καλύπτει όλα τα πιθανά επίπεδα της γλώσσας, και ότι η ισοδυναμία πρέπει πάντοτε να ορίζεται σε σχέση με συγκεκριμένο σημείο αναφοράς. Ως εκ τούτου, διατύπωσε πέντε τύπους ισοδυναμίας, ανάλογα με το επίπεδο της γλώσσας στο οποίο προέχει κάθε φορά να επιτύχουμε ισοδυναμία. Οι τύποι ισοδυναμίας του Koller παρατίθενται συνοπτικά στον Πίνακα 3.2.

Τύπος ισοδυναμίας	Παραδείγματα	Κριτήριο/ Σημείο αναφοράς
δηλωτική ισοδυναμία (denotative Äquivalenz)		
Υποκατηγορίες:		δηλωτική σημασία της λέξης (σημασιολογία)
Κενό	crosscultural – ∅	
Αντιστοιχία 1:1	cat – γάτα	
Πολλαπλή αντιστοιχία	figure – αριθμός, εικόνα	
Μερική αντιστοιχία	cozy – άνετο	
συνυποδηλωτική ισοδυναμία (konnotative Äquivalenz)	notorious – περιβόητος (αντί περίφημος)	συν(υπο)δηλωτική σημασία της λέξης ή έκφρασης, υφολογικό επίπεδο, άλλες κοινωνικές παράμετροι
πραγματολογική ισοδυναμία (pragmatische Äquivalenz)	διαφημίσεις, πολιτικός λόγος	πραγματολογικό νόημα, επίδραση του μηνύματος στο κοινό
κειμενική ισοδυναμία (textnormative Äquivalenz)	κειμενικές συμβάσεις, συμβάσεις γραφής	κειμενικός τύπος, κειμενικό είδος
μορφική ισοδυναμία (formal-ästhetische Äquivalenz)	ομοιοκαταληξία, παρήχηση, μεταφορές, ιδιωματισμοί	αισθητική της γλώσσας, ύφος

Πίνακας 3.2. Συνοπτική παρουσίαση των τύπων ισοδυναμίας κατά Koller (1979).

Η ύπαρξη διαφορετικών τύπων ισοδυναμίας απλώς υποδεικνύει τη δυνατότητα να δίνεται προτεραιότητα σε ένα επίπεδο γλώσσας κάθε φορά και δεν σημαίνει ότι είναι αδύνατο να βρεθεί ένα ισοδύναμο που να καλύπτει περισσότερα από ένα κριτήρια, ή και όλα ακόμα. Για παράδειγμα, ο τίτλος του σαιξπηρικού έργου *Love's Labours Lost*, μεταφράστηκε από τον Βασίλη Ρώτα ως *Αγάπης Αγώνας Άγονος*, που αποτελεί μια εξαιρετική εξεύρεση ισοδυναμίας σε πολλά επίπεδα ταυτόχρονα.

Αρκετά χρόνια πριν από τον Koller, οι Vinay & Darbelnet (1958) παρουσίασαν στο πρωτοπόρο έργο τους *Stylistique comparée du français et de l'anglais* ένα μοντέλο μεταφραστικών στρατηγικών και τεχνικών, το οποίο αποτέλεσε τη βάση για όλα τα μοντέλα που ακολούθησαν έκτοτε. Αυτός είναι και ο λόγος που το μοντέλο αυτό θα παρουσιαστεί πρώτο αναφορικά με τις μικροδομικές τεχνικές. Το μοντέλο ξεκινά με έναν πρώτο διαχωρισμό ανάμεσα σε δύο κύριες στρατηγικές: την *απευθείας μετάφραση* (direct translation) και την *πλάγια μετάφραση* (oblique translation). Ως απευθείας μετάφραση οι συγγραφείς εννοούν τη στρατηγική της κυριολεκτικής απόδοσης, ενώ ως πλάγια μετάφραση εννοούν την πιο ελεύθερη απόδοση. Σε κάθε μια από τις δύο στρατηγικές αντιστοιχούν περαιτέρω κάποιες μεταφραστικές τεχνικές. Πιο συγκεκριμένα, τρεις για την απευθείας μετάφραση και τέσσερις για την πλάγια, όπως φαίνεται συνοπτικά στον Πίνακα 3.3. Για παραδείγματα και λεπτομερέστερη ανάλυση βλ. αντίστοιχη ανάλυση του μοντέλου στο κεφάλαιο 2.

Στρατηγική	Τεχνική	Περιγραφή
Απευθείας	1	δάνειο (emprunt)
		Άμεση υιοθέτηση της ξένης λέξης στο κείμενο-στόχο.

Πλάγια	2	έκτυπο (calque)	Λέγεται και <i>μεταφραστικό δάνειο</i> . Πρόκειται για κυριολεκτική και ακριβή μετάφραση μιας λέξης ή έκφρασης.
	3	κυριολεκτική μετάφραση (traduction littérale)	Η πλέον προτιμητέα τεχνική, με την προϋπόθεση να την επιτρέπουν οι γλωσσικές δομές της γλώσσας-στόχου και να μην εμποδίζεται το νόημα. Αν η εφαρμογή της είναι αδύνατη, εφαρμόζεται πλάγια μετάφραση.
	4	μετάταξη (transposition)	Αλλαγή της γραμματικής κατηγορίας, δηλαδή αντικατάσταση ενός μέρους του λόγου με άλλο, χωρίς αλλαγή νοήματος.
	5	μετατροπή (modulation)	Αλλαγή οπτικής γωνίας χωρίς αλλοίωση νοήματος, για παράδειγμα από παθητική σε ενεργητική φωνή, μέρος αντί συνόλου, αντιστροφή λέξεων.
	6	ισοδυναμία (équivalence)	Χρησιμοποιείται, όταν δύο γλώσσες περιγράφουν την ίδια κατάσταση/το ίδιο αντικείμενο με διαφορετικά γλωσσικά ή υφολογικά μέσα, ιδιαίτερος όταν πρόκειται για ιδιωματισμούς ή παροιμίες.
	7	προσαρμογή (adaptation)	Ολοκληρωτική αλλαγή της πολιτισμικής αναφοράς, όταν αυτή δεν υπάρχει στον πολιτισμό υποδοχής, π.χ. ανέκδοτα, σατιρικές αναφορές, πρόσωπα κλπ.

Πίνακας 3.3. Συνοπτική παρουσίαση του μοντέλου των Vinay & Darbelnet (1958).

Πολλά από τα στοιχεία του παραπάνω μοντέλου αποτέλεσαν μέρος των μοντέλων που ακολούθησαν, ή εμπλουτίστηκαν με επιπλέον τεχνικές. Ο κατάλογος των μοντέλων αυτών είναι ιδιαίτερα μακρύς (βλ., εντελώς ενδεικτικά, Kade 1968, Reiß 1971, Koller 1979, Barchudarov 1979, Kutz 1981, Neubert 1985, Kupsch-Losereit 1990, Williams 1990, Valero-Garcés 1995, Aixelá 1995, Markstein 1999), και για τον λόγο αυτό θα απομονώσουμε το μοντέλο του Peter Newmark (1988), το οποίο είναι ένα από τα πιο πλήρη και εκτεταμένα, με λεπτομερή κατηγοριοποίηση. Περιλαμβάνει δώδεκα μεταφραστικές τεχνικές, ενώ κάποιες από αυτές αποτελούν αλληλοεπικαλύψεις με το μοντέλο των Vinay & Darbelnet, όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.4 παρακάτω. Το μοντέλο του Newmark έτυχε εκτεταμένης αποδοχής στη μεταφρασεολογική σκέψη ως το πλέον αντιπροσωπευτικό της μικροδομικής προσέγγισης στη μετάφραση πολιτισμικών στοιχείων, ιδίως για τις περιπτώσεις των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων υλικού πολιτισμού, γνωστών και ως Realia (Reiß 1971).

Τεχνική		Ανάλυση/Παραδείγματα
1	αυτούσιο δάνειο (transference)	Δάνειο που υιοθετείται χωρίς καμία φωνολογική ή μορφολογική αλλαγή, π.χ. STOP, gadget, Bauhaus.
2	προσαρμοσμένο δάνειο (naturalization)	Δάνειο που υιοθετείται με προσαρμογή στις φωνολογικές και μορφολογικές συμβάσεις τη γλώσσας-στόχου, π.χ. περεστρόικα, γκεστάλτ, στυλό.
3	κυριολεκτική μετάφραση (literal translation)	Η μετάφραση που ακολουθεί πιστά τη μορφή και τις σημασίες του πρωτοτύπου, χωρίς να δημιουργεί παρανόηση ή λανθασμένες γραμματικές δομές στη γλώσσα-στόχο.
4	ουδετεροποίηση (neutralization)	Η απαλλαγή από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας έννοιας ή έκφρασης και η μεταφορά της σε απλουστευμένη μορφή, π.χ. I have a split tongue – μιλώ διφορούμενα.
5	πολιτισμικό ισοδύναμο (cultural equivalent)	Η χρήση μιας αντίστοιχης ή σχεδόν αντίστοιχης πολιτισμικής αναφοράς για την απόδοση μιας πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, π.χ. pub – μπυραρία.
6	επισήμανση (label)	Η χρήση εισαγωγικών ή άλλων μέσων, ώστε να επισημανθεί η προσωρινότητα μιας απόδοσης, π.χ. a washback-effect – ένα είδος «αναδραστικής» επίδρασης.

7	ανάλυση σε συνιστώσες (componential analysis)	Ανάλυση της πρωτότυπης έννοιας στις συνιστώσες της, ελλείπει κατάλληλης αντιστοιχίας, π.χ. cozy – ζεστό και άνετο.
8	διαγραφή (deletion)	Συνειδητή παράλειψη λέξεων ή τμημάτων του πρωτοτύπου με σκοπό την αποφυγή παρανοήσεων ή υφολογικών ατοπημάτων ή την αποφυγή υπερμετάφρασης, π.χ. Oh my God! – Θεέ μου! (διαγραφή του επιφωνήματος).
9	συνδυασμός τεχνικών (couplet)	Πολύ συχνά παρατηρούμε ότι σε μια απόδοση έχουν εφαρμοστεί ταυτόχρονα δύο ή και περισσότερες τεχνικές, π.χ. Samurai – «σαμουράι» (προσαρμοσμένο δάνειο και επισήμανση).
10	παγιωμένη μετάφραση (accepted standard translation)	Αυτόματη απόδοση ενός όρου ή μιας έκφρασης με βάση την ευρέως αποδεκτή μετάφραση, που έχει ήδη παγιωθεί, π.χ. actualization – επικαιροποίηση.
11	περίφραση, επεξηγήσεις, σημειώσεις (paraphrase, gloss, notes)	Πρόσθεση πληροφοριών στη μετάφραση, είτε με σκοπό να καταστεί περισσότερο σαφής μια έννοια ή μια έκφραση είτε επειδή είναι αδύνατη η συνοπτική απόδοσή της. Η πρόσθεση πληροφορίας μπορεί να λαμβάνει τη μορφή περιφραστικής απόδοσης, επεξήγησης σε παρένθεση ή σε κόμματα ή υποσημειώσεων.
12	χρήση ταξινομητή (classifier)	Χρήση επιπρόσθετης λέξης, για να προσδιορίσει μια άλλη έννοια, όταν η κατανόησή της δεν θεωρείται δεδομένη, π.χ. στον Βόλο – in the city of Volos.

Πίνακας 3.4. Συνοπτική παρουσίαση του μοντέλου του Newmark (1988).

Εκτός από τις παραπάνω τεχνικές, στο λεξικό *Ορολογία της Μετάφρασης* (Delisle et al. 2008) αναφέρονται και άλλες τεχνικές, οι οποίες θα πρέπει να προστεθούν στις παραπάνω, και συγκεκριμένα:

- *Η αποσαφήνιση (explicitation)*: Η πρόσθεση πληροφορίας, για να καταστεί ένα τμήμα του πρωτοτύπου πιο σαφές, δεδομένου ότι υποθέτουμε πως το τελικό κοινό δεν διαθέτει το απαραίτητο γνωστικό υπόβαθρο για να το καταλάβει, π.χ. Η Επανάσταση του '21 – The Greek Revolution of 1821.
- *Η υπόρρηση (implication)*: Η αφαίρεση πληροφορίας για τον λόγο ότι εννοείται εύκολα στο μετάφρασμα, είτε λόγω των συμφραζομένων είτε λόγω του ότι το τελικό κοινό διαθέτει το απαραίτητο γνωστικό υπόβαθρο, π.χ. OSE, the Greek Railway Organization –ο ΟΣΕ.
- Ο διαχωρισμός μεταξύ *ατομιστικής προσαρμογής* και *ολιστικής προσαρμογής*: Ατομιστική καλείται η τεχνική της προσαρμογής, όταν αυτή αναφέρεται σε μικροδομικό πρόβλημα, δηλαδή σε μια λέξη ή φράση. Ολιστική καλείται η τεχνική της προσαρμογής, όταν αυτή αναφέρεται στο σύνολο του κειμένου, όπως π.χ. στην περίπτωση προσαρμογής ολόκληρου θεατρικού έργου.

3.2.2. Μακροδομικές προσεγγίσεις

Οι μακροδομικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μετάφραση επικεντρώνονται στο κείμενο ως συνολική οντότητα (μονάδα), μια πτυχή που δεν καλύπτεται από τις προαναφερθείσες μικροδομικές προσεγγίσεις. Η παλαιότερη και παραδοσιακότερη μακροδομική προσέγγιση είναι η *ερμηνευτική* προσέγγιση. Όπως σημειώνει ο George Steiner στο θεμελιώδες για τη σύγχρονη μεταφρασεολογία έργο του με τίτλο *After Babel* (1975), η μετάφραση είναι μια ερμηνευτική πράξη, όπου οι μεταφραστές/οι μεταφράστριες αντιλαμβάνονται το πρωτότυπο μόνο μέσα από τα δικά τους βιώματα, τις δικές τους πολιτισμικές καταβολές και στάσεις. Η πρόταση του Steiner για μια *συστηματική ερμηνευτική μεταφραστική θεωρία* βασίζεται στην *πίστη* ότι σε ένα κείμενο υπάρχει νόημα που απλώς αναμένει να *αποκαλυφθεί* και να *ξεθαρθεί*, ώστε να αποδοθεί εκ νέου. Η βεβαιότητα αυτή καλεί εκείνον/η που μεταφράζει το κείμενο να ανακαλύψει το νόημα και να το ερμηνεύσει, καθώς και να το αποδώσει σε μια άλλη γλώσσα. Η ερμηνεία στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στον αναστοχασμό και τη διαίσθηση, και η κατανόηση εξαρτάται από την προσωπική προοπτική του ερμηνεύοντος. Η πρόσληψη μιας νέας πληροφορίας ενεργοποιεί το γνωστικό υπόβαθρο του αναγνώστη, στο οποίο ενσωματώνεται και τυγχάνει επεξεργασίας η νέα πληροφορία. Σημαντική είναι η αντίληψη του κειμένου ως ολότητας, πράγμα που επιτρέπει να αντιληφθούμε καλύτερα τα επιμέρους στοιχεία του, όπως

διευκρινίζει η Radegundis Stolze (2011), η οποία συνέχισε την ερμηνευτική παράδοση στη μεταφραστική σκέψη, αλλά και πιο πριν ο Fritz Paepcke (1986), ο οποίος ονομάζει τη μετάφραση «ερμηνευτικό προσχέδιο».

Σε γενικές γραμμές, πάντως, η ερμηνευτική προσέγγιση, όσο ενδιαφέρουσα κι αν είναι λόγω του γεγονότος ότι ανταποκρίνεται σε μια διαδικασία που ούτως ή άλλως συμβαίνει διαισθητικά σε κάθε αναγνώστη, κατ' ακρίβεια δεν αποτελεί μεθοδολογική προσέγγιση με την αυστηρή έννοια. Η ερμηνευτική προσέγγιση περιγράφει αυτό που συμβαίνει, αλλά δεν προσφέρει κάποια μεθοδολογικά εργαλεία ή μια ακολουθία βημάτων που θα μπορούσε να αποτελεί τρόπο προσέγγισης και μετάφρασης κειμένου. Περίπου το ίδιο συμβαίνει και με μια άλλη προσέγγιση που αναπτύχθηκε αργότερα, προερχόμενη από τη σημασιολογική θεωρία των σκηνικών και των σχηματισμών (*scenes and frames semantics*) του Fillmore (1977). Στη μεταφρασεολογική της εκδοχή από τις Vannerem & Snell-Hornby (1986), η θεωρία υποστηρίζει ότι κάθε κείμενο περιέχει *σχηματισμούς*, *πλαίσια* (*frames*) που δημιουργούνται από τις γλωσσικές του μορφές, οι οποίοι (σχηματισμοί) παράγουν συγκεκριμένα *σκηνικά* (*scenes*) στο μυαλό του αναγνώστη. Εφόσον ο μεταφραστής/η μεταφράστρια λειτουργεί και ως αναγνώστης, παράγονται και στο δικό τους μυαλό σκηνικά, τα οποία πρέπει στη συνέχεια να μετουσιωθούν σε ανάλογους *σχηματισμούς* μέσα στο κείμενο-στόχο, μέσω της γλώσσας-στόχου, οι οποίοι με τη σειρά τους θα δημιουργήσουν σκηνικά στο μυαλό των τελικών αναγνωστών. Οι μεταφραστές/μεταφράστριες πρέπει να είναι σε θέση να συγκρίνουν τα σκηνικά που δημιουργούνται στο μυαλό των αναγνωστών του πρωτοτύπου με αυτά που θα δημιουργηθούν στο μυαλό των τελικών αναγνωστών, και να διαμορφώνουν τους κειμενικούς *σχηματισμούς* με τέτοιο τρόπο, ώστε τα σκηνικά στους τελικούς αναγνώστες να είναι όσο το δυνατόν εγγύτερα προς τα *σκηνικά* στο μυαλό των αναγνωστών του πρωτοτύπου. Πρόκειται για μια αρκετά αφηρημένη μεθοδολογική πρακτική, η οποία είναι δύσκολο να ελεγχθεί ή να αποτελέσει πρότυπο μεταφραστικής διαδικασίας, μεταξύ άλλων και επειδή παραμένει ιδιαίτερα αφηρημένη και ασαφής ή έννοια του Gestalt, που αφορά τόσο τους κειμενικούς *σχηματισμούς* όσο και τα σκηνικά που δημιουργούνται βάσει αυτών.

Μια σαφώς πιο μεθοδικά προσανατολισμένη προσέγγιση παρουσιάζει η Christiane Nord (1997, σελ. 59 κ.εξ.), η οποία αντλεί από τις λειτουργικές προσεγγίσεις που συζητήθηκαν πιο πάνω. Παρότι ο πρωταρχικός σκοπός της Nord είναι να παρουσιάσει ένα μοντέλο εκπαίδευσης μεταφραστών, η μεθοδολογική του πληρότητα το κάνει κατάλληλο και ως μια *ολιστική* προσέγγιση στη μεταφραστική διαδικασία. Στο μοντέλο συνδυάζονται τόσο η μακροδομική όσο και η μικροδομική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, ορίζονται τρεις σημαντικές πτυχές της μεταφραστικής διαδικασίας:

1. Η σημασία της ανάθεσης του μεταφραστικού έργου,
2. ο ρόλος της ανάλυσης του πρωτοτύπου,
3. η λειτουργική ιεραρχία των μεταφραστικών προβλημάτων.

Όσον αφορά το σημείο (1), ο μεταφραστής/η μεταφράστρια επιχειρεί, βάσει της ανάθεσης του έργου, να κατασκευάσει ένα προφίλ του πρωτοτύπου και ένα προφίλ του μεταφράσματος. Στη συνέχεια, τα δύο προφίλ συγκρίνονται, για να διαπιστωθεί ο βαθμός σύγκλισης ή απόκλισής τους. Οι εξής παράμετροι λαμβάνονται υπόψη για την κατασκευή των προφίλ:

- η κειμενική λειτουργία του κάθε κειμένου,
- ο πομπός και οι δέκτες του κάθε κειμένου,
- ο χρόνος και ο τόπος πρόσληψης του κάθε κειμένου,
- το μέσο της ομιλίας (προφορικό ή γραπτό),
- το κίνητρο (γιατί γράφεται το πρωτότυπο και γιατί μεταφράζεται).

Η έμπνευση για το συγκεκριμένο βήμα έρχεται από την λεγόμενη φόρμουλα Lasswell (Ποιός λέει Τι, με Ποιο Μέσο, Σε Ποιόν, για να Επιτύχει Τι;), που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της *επικοινωνιακής θεωρίας* τη δεκαετία του 1960, ως οδηγός ανάλυσης δημοσιογραφικών κειμένων.³ Όσον αφορά το σημείο (2), εκεί αναλύεται το πρωτότυπο, για να αποφασιστούν οι προτεραιότητες της μεταφραστικής στρατηγικής. Τούτο γίνεται με τα ακόλουθα κριτήρια ανάλυσης:

- το υπό συζήτηση θέμα,

---

³ Στο πρωτότυπο: WHO says WHAT, in WHAT CHANNEL, to WHOM, with WHAT EFFECT?.

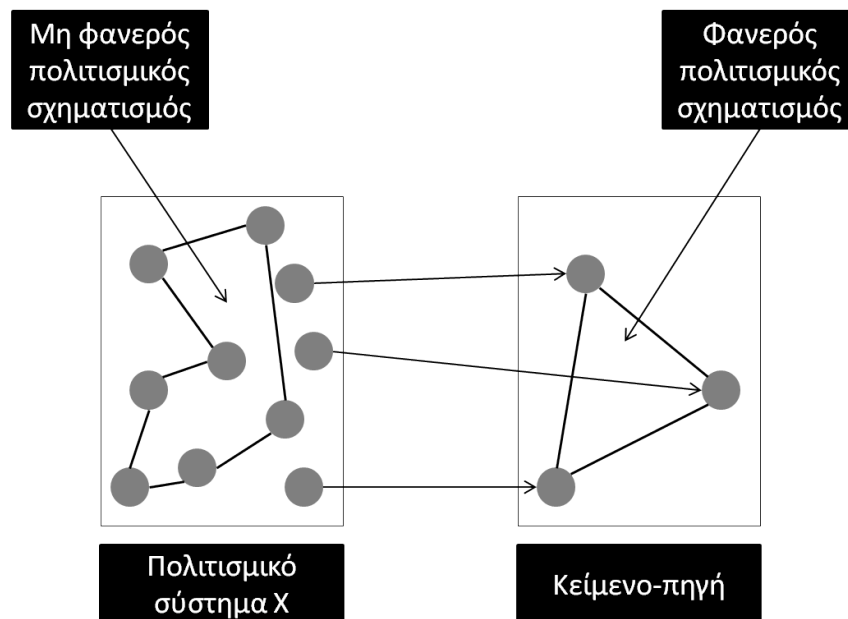
- το περιεχόμενο, συμπεριλαμβανομένων των συν(υπο)δηλώσεων και της κειμενικής συνοχής,
- υποθέσεις γύρω από την επικοινωνιακή περίσταση: παράγοντες που θεωρείται ότι γνωρίζει ο αναγνώστης του πρωτοτύπου,
- τη σύνθεση της μικροδομής και της μακροδομής,
- εξωγλωσσικά στοιχεία: εικόνες, μορφοτυπικά χαρακτηριστικά κ.λπ.,
- λεξιλόγιο: διαλεκτικές μορφές, υφολογικό επίπεδο, ορολογία κ.λπ.,
- δομή προτάσεων,
- υπερτεμαχιακά χαρακτηριστικά προσωδίας: ρυθμός, τονικότητα, στίξη.

Όσον αφορά το σημείο (3), ο μεταφραστής/η μεταφράστρια ιεραρχεί τα μεταφραστικά προβλήματα και ορίζει τις εξής προτεραιότητες:

- καθορισμός της επιδιωκόμενης λειτουργίας της μετάφρασης (*τεκμηριωτική ή εργαλειώτική*),
- καθορισμός των λειτουργικών στοιχείων που θα πρέπει να προσαρμοστούν στην περίσταση της μετάφρασης (βλ. βήμα [1]),
- καθορισμός του προσανατολισμού της μεταφραστικής στρατηγικής, ο οποίος εξαρτάται από τον κειμενικό τύπο,
- καθορισμός των επιμέρους προβλημάτων που προκύπτουν από την ανάλυση του πρωτοτύπου στο βήμα (2).

Είναι σαφές ότι το παραπάνω μοντέλο δεν αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στη μετάφραση πολιτισμικών στοιχείων, αλλά δίνει έμφαση σε όλες τις πτυχές της μετάφρασης. Ωστόσο, επειδή λαμβάνει υπόψη το πολιτισμικό και λειτουργικό συγκείμενο μιας μετάφρασης, κατατάσσεται στις μακροδομικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διάστασης. Επίσης, αν και στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία επικράτησε ο όρος *μεταφραστική εντολή* για το αγγλικό *translation commission*, εδώ προτείνεται ο όρος *ανάθεση μεταφραστικού έργου* για τον απλό αλλά σημαντικό λόγο ότι η έννοια της εντολής έρχεται σε αντίφαση με την έννοια της αυτενέργειας του μεταφραστή/της μεταφράστριας, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό και ειδοποιό στις λειτουργικές προσεγγίσεις.

Τέλος, το πιο πρόσφατο μοντέλο που φιλοδοξεί να αποτελέσει μια συμβιβαστική προσέγγιση ανάμεσα στα άκρα της μικροδομικής και της μακροδομικής προσέγγισης προτάθηκε στο Floros (2002) (βλ. και Floros 2007). Πρόκειται για ένα μοντέλο που στηρίχθηκε στην αντίληψη ότι πολιτισμός είναι η κοινή και σταθερή λειτουργία που εντοπίζεται σε όλα τα επιμέρους *πολιτισμικά συστήματα* ενός κοινωνικού συνόλου, όπου πολιτισμικό σύστημα είναι το σύνολο των οργανωμένων συμβάσεων που αφορούν έναν συγκεκριμένο κάθε φορά τομέα του κοινωνικού βίου (Mudersbach 2002, βλ. υποενότητα 3.1.1.1), από τους πιο απλούς μέχρι τους πιο σύνθετους τομείς. Έτσι, έχουμε το πολιτισμικό σύστημα της πολιτικής οργάνωσης μιας κοινωνίας, τον τρόπο εορτασμού μιας θρησκευτικής γιορτής, το επίσημο δείπνο, κ.ο.κ. Το μοντέλο, με τη σειρά του, βασίζεται στην ιδέα ότι κάθε πολιτισμικό σύστημα μιας κοινωνίας αντικατοπτρίζεται σε πολλά σημεία ενός κειμένου, όχι μόνο σε ένα. Αν αυτά τα σημεία ενωθούν μεταξύ τους, φτιάχνουν έναν *πολιτισμικό σχηματισμό* που μοιάζει με *αστερισμό* (*kulturelle Konstellation*, *cultural constellation*), και ο οποίος δεν είναι απλώς μια αφηρημένη μορφή μέσα στο κείμενο (*Gestalt*), αλλά οριοθετείται και σηματοδοτείται με πολύ συγκεκριμένο τρόπο, βάσει των διαφόρων *σημείων αντικατοπτρισμού* (*concretizations*). Οπότε, πολιτισμικός σχηματισμός καλείται το σύνολο εκείνων των στοιχείων του κειμένου που αποτελούν πραγματώσεις ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού συστήματος. Η σημαντικότερη ιδέα είναι ότι οι πολιτισμικοί σχηματισμοί αντιμετωπίζονται ως ενιαία μονάδα στη μετάφραση, και όχι κάθε σημείο τους ξεχωριστά, όπως συμβαίνει στις μακροδομικές προσεγγίσεις. Επίσης, ενδιαφέρον είναι και ο διαχωρισμός μεταξύ *φανερών πολιτισμικών σχηματισμών* και *μη φανερών πολιτισμικών σχηματισμών*. Οι πρώτοι είναι οι σχηματισμοί που πραγματικά αντικατοπτρίζονται στο κείμενο, ενώ οι δεύτεροι είναι «κρυφοί» σχηματισμοί, οι οποίοι αποτελούνται από όσα στοιχεία του πολιτισμικού συστήματος δεν πραγματώνονται στο κείμενο (βλ. Σχήμα 3.4 παρακάτω). Οι «κρυφοί» αυτοί σχηματισμοί είναι, όμως, εξίσου σημαντικοί για τη μετάφραση, διότι παρέχουν πληροφόρηση για το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνται οι φανεροί σχηματισμοί, δηλαδή τα φανερά πολιτισμικά στοιχεία μέσα στα κείμενα.

Σχήμα 3.4. Μια πιθανή απεικόνιση των πολιτισμικών σχηματισμών.

Εν κατακλείδι, οι μικροδομικές και οι μακροδομικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις εμφανίζουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα με το να δίνουν έμφαση σε μία μόνο μεθοδολογική διάσταση κάθε φορά, εξ ου και ενδείκνυται να λειτουργούν αλληλοσυμπληρώνοντας οι μεν τις δε, και όχι απλώς ως πιθανές, τυχαίες επιλογές.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Έργα στα Ελληνικά

- Γραμμενίδης, Σ. (2009). *Μεταφράζοντας τον Κόσμο του Άλλου: Θεωρητικοί Προβληματισμοί, Λειτουργικές Προοπτικές*. Αθήνα: Διάυλος.
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νενοπούλου, Τ. (2001). *Περί Ισοδυναμίας στη Μετάφραση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Πασχαλίδης, Γ. (1999). Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού. Στο Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου (επιμ.), *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό: Η έννοια του Πολιτισμού – Όψεις του Ελληνικού Πολιτισμού* (Τόμ. Α). Πάτρα: Ε.Α.Π.
- Φίλιας, Β. (2000). *Κοινωνιολογία του Πολιτισμού: Βασικές Οριοθετήσεις και Κατευθύνσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Delisle, J., Lee-Jahnke, H. & Cormier, M. C. (eds.) (2008) *Ορολογία της Μετάφρασης* (μτφρ. Γ. Φλώρος). Αθήνα: Μεσόγειος (Ελληνικά Γράμματα).
- Williams, R. (1994). *Κουλτούρα και Ιστορία* (μτφρ. Β. Αποστολίδου). Αθήνα: Γνώση.

Έργα σε άλλες γλώσσες

- Aixelá, J. F. (1995). Specific Cultural Items and their Translation. In P. Jansen (ed.), *Translation and the Manipulation of Discourse* (pp. 109-123). Leuven: CETRA.
- Ammann, M. (1995). *Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute*. Frankfurt a.M.: Verlag für Interkulturelle Kommunikation (IKO).
- Arrojo, R. (1986). *Oficina de tradução. A teoria na prática*. São Paulo: Editora Ática.
- Arrojo, R. (1997). The 'Death' of the Author and the Limits of the Translator's Visibility. In M. Snell-Hornby, Z. Jettmarová & K. Kaindl (eds.), *Translation as Intercultural Communication* (pp. 21-32). Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Attridge, D. (2004). *The Singularity of Literature*. London & New York: Routledge.
- Austin, John L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon.
- Bachelor, K. (2008). Third Spaces, Mimicry and Attention to Ambivalence: Applying Bhabhian Discourse to Translation Theory, *The Translator* 14(1), 51-70.
- Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
- Bakhtin, M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Baldwin, J., Faulkner, S. & Hecht, M. (2006). A moving target: The illusive definition of culture. In J. S. Baldwin, M. Faulkner, M.L. Hecht, & S. Lindsley (eds.), *Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines* (pp. 3-26). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Barchudarov, L. (1979). *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau & Leipzig.
- Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text* (μετάφραση. Heath, S.). New York: Hill and Wang.
- Bassnett, S. & Lefevere, A. (eds.) (1990). *Translation, History and Culture*. London: Pinter.
- Bassnett, S. & Trivedi, H. (eds.) (1999). *Post-colonial Translation. Theory and Practice*. London & New York: Routledge.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.

- Bielsa, E. & Bassnett, S. (2009). *Translation in Global News*. London: Routledge.
- Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Chesterman, A. (ed.) (1989). *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Finn Lectura.
- Coseriu, E. (1970). System, Norm und Rede. In E. Coseriu (ed.), *Sprache, Strukturen und Funktionen* (pp. 193-212). Tübingen: Narr.
- Cuche, D. (1996). *La notion de culture dans les sciences sociales*. Paris: La Découverte.
- Derrida, J. (1978). *Positions* (μετάφραση Bass, A.). Chicago: Chicago University Press.
- Dingwaney, A. & Maier, C. (eds) (1995). *Between Languages and Cultures. Translation and Cross-Cultural Texts*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Even-Zohar, I. (1979). Polysystem Theory, *Poetics Today* 1(1-2, Autumn), 287-310.
- Floros, G. (2002). Kulturelle Konstellationen in Texten: Zur Beschreibung und Übersetzung von Kultur in Texten. Tübingen: Narr.
- Floros, G. (2005). Critical Reading: The Case of Culture in Translation Studies, *FORUM* 3, 59-84.
- Floros, G. (2006). Towards Establishing the Notion of Idioculture in Texts. In C. Heine, K. Schubert & H. Gerzymisch-Arbogast (eds.), *Text and Translation: Theory and Methodology of Translation* (pp. 335-347). Tübingen: Narr.
- Floros, G. (2007). Cultural Constellations and Translation, in *Proceedings of the Marie Curie Euroconferences MuTra: LSP Translation Scenarios*, Vienna, 30 April–4 May 2007. Διαθέσιμο στο http://www.euroconferences.info/proceedings/2007_Proceedings/2007_proceedings.html n.p.
- Floros, G. (2011). ‘Ethics-less’ Theories and ‘Ethical’ Practices: On Ethical Relativity in Translation. In C. Maier & M. Baker (eds.), *ITT (The Interpreter & Translator Trainer) 5(1) Special issue: Ethics and the Curriculum: Critical Perspectives*, 65-92.
- Flotow, L. von. (1997). *Gender and Translation. Translation in an ‘Era of Feminism’*. Ottawa: Ottawa University Press.
- Godard, B. (1990). Theorizing Feminist Discourse/Translation. In S. Bassnett & A. Lefevere (eds.), *Translation, History and Culture* (pp. 87-96). London: Pinter.
- Göhring, H. (1978). Interkulturelle Kommunikation: Die Überwindung der Trennung von Fremdsprachen- und Landeskundeunterricht durch einen integrierten Fremdverhaltensunterricht. In M. Hartig & H. Wode (eds.), *Kongreßberichte der 8. Jahrestagung der GAL* 4 (pp. 9-14). Stuttgart.
- Goodenough, W. (1964). Cultural Anthropology and Linguistics. In D. Hymes (ed.), *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology* (pp. 36-40). New York: Harper & Row.
- Grbić, N. & Wolf, M. (1998). Strategien des geschlechtsneutralen Ausdrucks. In M. Snell-Hornby, H. Honig, P. Kussmaul & P. A. Schmitt (eds.), *Handbuch Translation* (pp. 294-296). Tübingen: Stauffenburg.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1991). *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, K. P. (1995). *Kultur und Kulturwissenschaft*. Tübingen & Basel: Francke (= UTB. 1846).
- Harris, M. (1983). *Cultural Anthropology*. New York: Harper & Row.
- Harvey, K. (2004). Translating Camp Talk: Gay Identities and Cultural Transfer. In L. Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader* (pp. 446-467). London & New York: Routledge.
- Hermans, Th. (ed.) (1985). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Holz-Mänttari, J. (1984). *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In R. Brower (ed.), *On Translation* (pp. 232–239). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jakobson, R. (1960). Closing Statement: Linguistics and Poetics. In Th. Sebeok (ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kade, O. (1968). *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Kaindl, K. (1997). Von Hauptdarstellern und Statisten: Zur Rolle des Textes im translationswissenschaftlichen Handlungsspiel. In N. Grbić & M. Wolf (eds.), *Text – Kultur – Kommunikation* (pp. 53–65). Tübingen: Stauffenburg.
- Katan, D. (1999). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome.
- Kenny, D. (2009). Equivalence. In M. Baker & G. Saldanha (eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd ed. (pp. 96–99). London: Routledge.
- Koller, W. (1979/1997). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg & Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.
- Kroeber, A. L. & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. With the assistance of W. Untereiner and appendices by A. G. Meyer. Cambridge: The Museum (= Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology. Harvard University XLVII 1).
- Kupsch-Losereit, S. (1990). Sprachlich-konzeptuelle Verarbeitung von Kulturdifferenz in der Übersetzung. *Lebende Sprachen* 35(4), 152–155.
- Kutz, W. (1981). Zur Auflösung der Nulläquivalenz russischsprachiger Realienbenennungen im Deutschen. In Kade, O. (ed.), *Probleme des übersetzungswissenschaftlichen Textvergleichs*. Leipzig: Enzyklopädie.
- Ladmiral, J.-R. (1986). *Sourciers et ciblites*. *Revue d'esthétique* 12, 33–42.
- Lauscher, S. (1998). Zum Kulturbegriff in deutschen Arbeiten zur Translationswissenschaft. Eine Bestandsaufnahme. In P. Holzer & C. Feyrer (Hrsg.), *Text, Sprache, Kultur*. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Lévi-Strauss, C. (1958). *Anthropologie structurale* (Structural Anthropology, μτφρ. C. Jacobson & B. Grundfest Schoepf, (1963). Paris: Plon.
- Lévi-Strauss, C. (1962). *La Pensée sauvage* (The Savage Mind, 1966). Paris: Plon.
- Levý, J. (1969). *Die literarische Übersetzung: Theorie einer Kunstgattung* (μτφρ. W. Schamschula). Frankfurt a.M.: Athenäum.
- Loupaki, E. (2010). Investigating Translators' Strategies in Rendering Ideological Conflict: The Case of News Translation. In Ch. Schäffner & S. Bassnett (eds.), *Political Discourse, Media and Translation* (pp. 55–75). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Maier, C. (2007). The Translator's Visibility: The Rights and Responsibilities Thereof. In M. Salama-Carr (ed.), *Translating and Interpreting Conflict* (pp. 255–266). Amsterdam: Rodopi.
- Markstein, E. (1999). Realia. In M. Snell-Hornby, H. Honig, P. Kussmaul, & P. A. Schmitt (eds.), *Handbuch Translation* (pp. 288–291). Tübingen: Stauffenburg.
- Mehrez, S. (1992). Translation and the Postcolonial Experience: The Francophone North African Text. In L. Venuti (ed.), *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. (pp. 120–138). London: Routledge.
- Messner, S. & Wolf, M. (eds) (2001). *Übersetzung aus aller Frauen Länder. Beiträge zu Theorie und Praxis weiblicher Realität in der Translation*. Graz: Leykam.

- Milton, J. & Bandia, P. (eds) (2009). *Agents of Translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Mudersbach, K. (2002). Kultur braucht Übersetzung. Übersetzung braucht Kultur. (Modell und Methode). In G. Thome, C. Giehl, & H. Gerzymisch-Arbogast (Hrsg.), *Kultur und Übersetzung: Methodologische Probleme des Kulturtransfers* (pp. 169-226). Tübingen: Narr.
- Neubert, A. (1985). Translation across Languages or across Cultures? In K. R. Jankowsky (ed.), *Scientific and Humanistic Dimensions of Language: Festschrift for Robert Lado on the Occasion of his 70th Birthday on May 31* (pp. 231-239). Amsterdam: Benjamins.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall.
- Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translation*. Leiden: Brill.
- Niedermann, J. (1941). KULTUR. Werden und Wandlungen des Begriffs und seiner Ersatzbegriffe von Cicero bis Herder. In G. Bertoni (ed.), *Biblioteca dell' "Archivum Romanicum"* (Serie I: Storia – Letteratura – Paleografia. Vol. 28). Firenze: Bibliopolis.
- Niranjana, T. (1992). *Siting Translation. History, Post-structuralism, and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press.
- Nord, C. (1991). Scopus, Loyalty, and Translational Conventions. *Target* 3(1), 91-109.
- Nord, C. (1993). Einführung in das funktionale Übersetzen: Am Beispiel von Titeln und Überschriften. Tübingen: Francke.
- Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St Jerome.
- Oxford Latin Dictionary (1968). Oxford: Oxford University Press.
- Paepcke, F. (1986). *Im Übersetzen leben - Übersetzen und Textvergleich*. Tübingen: Narr.
- Pedersen, D. (2014). Exploring the Concept of Transcreation – Transcreation as 'More than Translation'? *Cultus: The Journal of Intercultural Mediation and Communication* 7, 57-71.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London & New York: Routledge.
- Reiß, K. (1971). Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen. München: Hueber.
- Reiß, K. (1976). *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Kronberg: Scriptor-Verlag.
- Reiß, K. & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Rushdie, S. (1991). *Imaginary Homelands*. New Delhi: Penguin.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. London & New York: Routledge.
- Saussure, F. de (2002). *Écrits de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Schäffner, C. (ed.) (2002). *The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Schmid, A. (2000). 'Systemische Kulturtheorie' – relevant für die Translation? In M. Kadric, K. Kaindl, & F. Pöschhacker (eds.), *Translationswissenschaft: Festschrift für Mary Snell-Hornby zum 60. Geburtstag* (pp. 51-65). Tübingen: Stauffenburg.
- Searle, J. (1969). *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simon, S. (1996). *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Translation*. London & New York: Routledge.
- Simon, Sh. & St-Pierre, P. (eds.) (2000). *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Snell-Hornby, M. (1988). *Translation Studies: An integrated approach*. Amsterdam: Benjamins.
- Snell-Hornby, M. (2006). *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins.

- Steiner, G. (1975). *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Stolze, R. (2011). *The Translator's Approach: Introduction to Translational Hermeneutics*. Berlin: Franck & Timme.
- Spivak, G. Ch. (2000). Translation as Culture. *Parallax* 6(1), 13-24, DOI: 10.1080/135346400249252
- Trosborg, A. (ed.) (1997). *Text Typology and Translation*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Toury, G. (1978). The Nature and Role of Norms in Literary Translation. In J. S. Holmes et al. (eds.), *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies* (pp. 83-100). Leuven: Acco.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Benjamins Translation Library 4). Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Tylor, E. B. (1979[1871]). *Anthropology. An Introduction to the Study of Man and Civilization* (Vol. I & II). London: Watts & Co. (= The Thinker's Library 14/15. 3).
- Tymoczko, M. (2007). *Enlarging Translation, Empowering Translators*. Manchester: St Jerome.
- Valdeón, R. (2007). Political and sexist bias in news translation. *TRANS*. 11, 231-243.
- Valero-Garcés, C. (1995). Modes of Translating Culture: Ethnography and Translation. *Meta* 40(4), 556-563.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Vermeer, H. J. (1986). *Voraussetzungen für eine Translationstheorie: Einige Kapitel Kultur- und Sprachtheorie*. Heidelberg: Selbstverlag.
- Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier.
- Williams, J. (1990). The Translation of Culture-Specific Terms. *Lebende Sprachen* 35(2), 55-58.
- Wolf, M. (2000). The Third Space in Postcolonial Representation. In S. Simon & P. St-Pierre (eds), *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era* (pp.127-146). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Wolf, M. (2002). Culture as Translation – And Beyond. Ethnographic Models of Representation in Translation Studies. In Th. Hermans (ed.), *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II. Historical and Ideological Issues* (pp. 180-192). Manchester: St. Jerome.

Κριτήρια αξιολόγησης

Κριτήριο αξιολόγησης 1

Ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών

Ακολουθώντας τον Newmark, η λέξη στυλό είναι:

- α. έκτυπο
- β. προσαρμοσμένο δάνειο
- γ. αυτούσιο δάνειο

Ο ορισμός του πολιτισμού από τον Göhring αποτελεί:

- α. συμπεριφοριστική προσέγγιση
- β. δυναμική προσέγγιση
- γ. κανονιστική προσέγγιση

Ο όρος κουλτούρα είναι:

- α. συνώνυμο του όρου πολιτισμός
- β. παράφραση του όρου πολιτισμός
- γ. υποσύνολο του όρου πολιτισμός

Ένας κειμενικός τύπος:

- α. αντιστοιχεί σε ένα κειμενικό είδος
- β. αντιστοιχεί σε πολλά κειμενικά είδη
- γ. μπορεί να περιέχει πολλά κειμενικά είδη

Οι αναρτήσεις στο Facebook αποτελούν κειμενικό τύπο:

- α. πληροφοριακό
- β. εκφραστικό
- γ. μεικτό

Το χιούμορ σε ένα κείμενο είναι χαρακτηριστικό:

- α. της μικροδομής του
- β. του κειμενικού είδους του
- γ. της μακροδομής του

Οι πολιτισμικές συμβάσεις είναι:

- α. νόμοι
- β. θέσμια
- γ. συνήθειες

Σύμφωνα με τη θεωρία του σκοπού, η μετάφραση με εκλαϊκευμένο τρόπο αποτελεί:

- α. μετάφραση με διατήρηση της λειτουργίας
- β. μετάφραση με αλλαγή της λειτουργίας
- γ. μη-μετάφραση

Σύμφωνα με τη θεωρία της μεταφραστικής δράσης, το μεταφραστικό γεγονός είναι κυρίως:

- α. γλωσσική πράξη
- β. πολιτισμική αλληλεπίδραση
- γ. αλληλεπίδραση κοινωνικών παραγόντων

Κατά τη θεωρία των πολυσυστημάτων, ο λογοτεχνικός κανόνας μιας εποχής τοποθετείται:

- α. στην περιφέρεια ενός συστήματος
- β. στο κέντρο ενός συστήματος

γ. μεταξύ περιφέρειας και κέντρου

Η μεταφραστική στρατηγική της οικειοποίησης:

- α. διατηρεί τον εξωτισμό του πρωτοτύπου
- β. διατηρεί τις δομές του πρωτοτύπου
- γ. προσαρμόζει τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του πρωτοτύπου

Η μεταφραστική στρατηγική της ξενοποίησης αντιστοιχεί:

- α. στην ελεύθερη μετάφραση
- β. στην κυριολεκτική μετάφραση
- γ. στην ισοδυναμία

Ακολουθώντας το μοντέλο του Koller:

- α. είναι αδύνατον να βρεθεί ισοδυναμία που να καλύπτει όλα τα πιθανά επίπεδα της γλώσσας
- β. είναι δυνατόν να βρεθεί ισοδυναμία που να καλύπτει μέχρι και δύο από τα πιθανά επίπεδα της γλώσσας
- γ. είναι δυνατόν να βρεθεί ισοδυναμία που να καλύπτει όλα τα πιθανά επίπεδα της γλώσσας

Ακολουθώντας τους Vinay & Darbelnet, η μετάφραση του No Smoking με Απαγορεύεται το κάπνισμα αποτελεί:

- α. μετάταξη
- β. μετατροπία
- γ. ισοδυναμία

Ακολουθώντας τους Vinay & Darbelnet, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ενός κειμένου μπορούν να μεταφραστούν:

- α. με τις τεχνικές που περιλαμβάνει η απευθείας στρατηγική
- β. με τις τεχνικές που περιλαμβάνει η πλάγια στρατηγική
- γ. με τεχνικές και των δύο στρατηγικών

Οι σύγχρονες διασκευές αρχαίων τραγωδιών και κωμωδιών αποτελούν παραδείγματα:

- α. ολιστικής προσαρμογής
- β. ατομιστικής προσαρμογής
- γ. γλωσσικής προσαρμογής

Η αποσαφήνιση (explicitation) αποτελεί:

- α. οικειοποιητική τεχνική
- β. ξενοποιητική τεχνική
- γ. προσαρμοστική τεχνική

Ακολουθώντας τον Newmark, η εφαρμογή προσαρμοσμένου δανείου (naturalization) είναι:

- α. οικειοποιητική τεχνική
- β. ξενοποιητική τεχνική
- γ. κυριολεκτική τεχνική

Η χρήση διαλεκτικών μορφών στη μετάφραση, με σκοπό να επιτευχθεί χιουμοριστικό αποτέλεσμα, είναι:

- α. παράδειγμα μικροδομικής τεχνικής
- β. παράδειγμα μακροδομικής τεχνικής
- γ. παράδειγμα συνδυασμού μικροδομικής και μακροδομικής τεχνικής

Όταν μια ιστοσελίδα μεταφράζεται από τα Ελληνικά προς τα Αγγλικά για ευρύ κοινό, τότε:

- α. έχουμε περίπτωση επιχώριας (ή τοπικής) προσαρμογής (localization), με σκοπό να καλυφθούν ιδιαίτερες πολιτισμικές ανάγκες
- β. έχουμε περίπτωση μεταδημιουργίας (transcreation), με σκοπό να καλυφθούν ιδιαίτερες πολιτισμικές ανάγκες

γ. έχουμε μάλλον περίπτωση διεθνοποίησης, και όχι επιχώριας προσαρμογής, εφόσον οι ιδιαίτερες ανάγκες του τελικού κοινού μας είναι άγνωστες

Κριτήριο αξιολόγησης 2

Μελετήστε προσεκτικά το Σχήμα 3.3 που περιγράφει το συνεχές μεταξύ ενός ζεύγους μεταφραστικών στρατηγικών και την τοποθέτηση των μεταφραστικών τεχνικών ανάλογα με το αν και κατά πόσο πλησιάζουν περισσότερο το ένα ή το άλλο άκρο. Στη συνέχεια, επιχειρήστε να καθορίσετε την πιθανή θέση όλων των μεταφραστικών τεχνικών που περιγράφονται από τους Vinay & Darbelnet (1958) και από τον Newmark (1988) (Πίνακες 3.3 και 3.4) πάνω στο συνεχές μεταξύ ξενοποίησης και οικειοποίησης. Ποιες είναι οι τεχνικές που μπορούν εύκολα να τοποθετηθούν πάνω στο συνεχές και γιατί; Ποιες είναι οι τεχνικές για τις οποίες δεν καθίσταται εύκολα σαφές το πού ακριβώς μπορούν να τοποθετηθούν; Αναλύστε τους λόγους για τους οποίους είναι δύσκολη η τοποθέτησή τους.

Κριτήριο αξιολόγησης 3

Αναλύστε τους λόγους για τους οποίους η θεωρία των πολυσυστημάτων θα πρέπει επίσης να εξετάζεται ως λειτουργική θεωρία, όπως οι παραδοσιακές λειτουργικές προσεγγίσεις (θεωρία του σκοπού και θεωρία της μεταφραστικής δράσης). Επίσης, σχολιάστε την κριτική που έχει διατυπωθεί εναντίον της θεωρίας του σκοπού και της θεωρίας της μεταφραστικής δράσης, σύμφωνα με την οποία οι θεωρίες αυτές αφορούν αποκλειστικά τα λεγόμενα χρηστικά κείμενα, και όχι τη λογοτεχνία.

Κριτήριο αξιολόγησης 4

Αναλύστε διεξοδικά ποια ακριβώς στοιχεία των λειτουργικών θεωριών έχουν ενσωματωθεί στο μοντέλο της Nord (1997), και με ποιους τρόπους. Στη συνέχεια, επιλέξτε ένα οποιοδήποτε διαφημιστικό κείμενο σε οποιαδήποτε γλώσσα και επιχειρήστε μια μετάφρασή του (προς οποιαδήποτε γλώσσα της επιλογής σας), εφαρμόζοντας το παραπάνω μοντέλο. Κατά τη μετάφραση, θεωρήστε πως θα πρέπει να υπάρξει διατήρηση λειτουργίας.

Κριτήριο αξιολόγησης 5

Σχολιάστε το κατά πόσο η εξειδικευμένη ορολογία θα μπορούσε να θεωρηθεί (γλωσσικό) πολιτισμικό προϊόν και αν στην περίπτωση της μετάφρασης όρων και ορολογίας θα πρέπει να μιλάμε για αντιστοιχία ή ισοδυναμία.